

ВІСНИК



КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**Загальнодержавне
періодичне видання**

Виходить шість разів на рік

Засноване
19 лютого 1997 року

Свідоцтво
про державну реєстрацію
Серія КБ № 2444

Засновник:
Конституційний Суд України

Адреса: 252220,
Київ, вул. Банкова, 5—7

Видавець:
Юридична інформаційна
компанія — «Юрінком Інтер»
Шеф-редактор **В. Ковальський**

Адреса: 254209, м. Київ
вул. Героїв Дніпра, 31-б

Редакційна рада:

В. Німченко — голова
М. Козюбра
М. Костицький
П. Мартиненко
О. Мироненко
В. Тихий
Л. Чубар
В. Шаповал
С. Яценко

Відповідальний секретар —
Г. Сурначова

Тел. 253-11-90

3(11) '99

У НОМЕРІ

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Висновок Конституційного Суду України
у справі за зверненням Верховної Ради України
про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України
«Про внесення змін до статті 46 Конституції України»
вимогам статей 157 і 158 Конституції України
(справа про внесення змін до статті 46 Конституції України) 5

Окрема думка судді Конституційного Суду України Шаповала В.М.
стосовно Висновку Конституційного Суду України
у справі за зверненням Верховної Ради України
про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України
«Про внесення змін до статті 46 Конституції України»
вимогам статей 157 і 158 Конституції України
(справа про внесення змін до статті 46 Конституції України) 9

Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційними поданнями
Верховного Суду України та Служби безпеки України
щодо офіційного тлумачення статті 86 Конституції України
та статей 12, 19 Закону України
«Про статус народного депутата України»
(справа про запити народних депутатів України) 12

Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційними поданнями
Служби безпеки України,
Державного комітету нафтової, газової
та нафтопереробної промисловості України,
Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення
положень пункту 6 статті 12 Закону України
«Про соціальний і правовий захист
військовослужбовців та членів їх сімей»,
частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію»
та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку»
(справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») 17

Огляд ухвал Конституційного Суду України 29

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

В. Шаповал. Офіційне тлумачення
як функція Конституційного Суду України (проблеми теорії) 52

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

О. Мироненко. Духовні джерела оборони менталітетних традицій
«козацьких конституцій» 58

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

**Триває передплата
на офіційне видання
Конституційного Суду України
«ВІСНИК
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ»**

Видається шість разів на рік

Передплатний індекс 40842

У виданні друкуються:

- рішення та ухвали
Конституційного Суду України
- статті з питань теорії, практики
та історії конституційного судочинства
- матеріали про міжнародні зв'язки
Конституційного Суду України

**АКТИ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ
УКРАЇНИ**

ВИСНОВОК

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**у справі за зверненням Верховної Ради України
про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України
«Про внесення змін до статті 46 Конституції України»
вимогам статей 157 і 158 Конституції України
(справа про внесення змін до статті 46 Конституції України)**

м. К и ї в
2 червня 1999 року
№ 2-в/99

Справа № 1-20/99

**Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:**

**Тимченка Івана Артемовича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Євграфова Павла Борисовича,
Козюбри Миколи Івановича – суддя-доповідач,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мартиненка Петра Федоровича,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Скоморохи Віктора Єгоровича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,
Яценка Станіслава Сергійовича,**

за участю представників Верховної Ради України Алексєєва Володимира Геннадійовича – народного депутата України, заступника Голови Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації, Семенюк Валентини Петрівни – народного депутата України, члена Комітету Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин, Селіванова Анатолія Олександровича – завідувача відділу зв'язків з органами правосуддя Секретаріату Верховної Ради України, залученого до участі у розгляді даної справи від Президента України Носова Владислава Васильовича – Постійного представника Президента України в Конституційному Суді України,

розглянув на пленарному засіданні справу за зверненням Верховної Ради України про надання Конституційним Судом України висновку щодо відповідності проекту Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Приводом для розгляду справи згідно зі статтею 159 Конституції України стало звернення Верховної Ради України до Конституційного Суду України у формі Постанови Верховної Ради України від 15 січня 1998 року № 26/98-ВР про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Підставою для розгляду справи є необхідність висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» вимогам статей 157 і 158 Конституції України для розгляду цього законопроекту Верховною Радою України.

Заслухавши суддю-доповідача Козюбру М.І., пояснення Алексєєва В.Г., Семенюк В.П., Селіванова А.О., Носова В.В. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В :

1. Верховна Рада України звернулася до Конституційного Суду України з проханням надати висновок щодо відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України проекту Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» від 15 січня 1998 року в такій редакції: «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості при досягненні жінками віку не вище 55 років, а чоловіками – не вище 60 років та в інших випадках, передбачених законом».

Народні депутати України, які подали законопроект до Верховної Ради України, обґрунтовують необхідність внесення змін до статті 46 Конституції України потребою посилення гарантій існуючих прав та свобод громадян України. На їх думку, положення частини третьої статті 22 Конституції України, яке передбачає, що «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав та свобод» не в повному обсязі гарантує непорушність цих прав та свобод. Про це, зокрема, свідчить внесення у 1997 році Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України проекту Закону України, в якому пропонувалося підвищити вік виходу на пенсію для жінок з 55 до 60 років, а для чоловіків – з 60 до 65 років.

2. Згідно з пунктом 1 частини першої статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить «внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції». Вимоги щодо внесення таких змін визначають статті 157 і 158 Конституції України. Так, відповідно до частини першої статті 157 заборонено вносити будь-які зміни до Конституції України, якщо вони передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. А стаття 158 Конституції України забороняє протягом року подавати до Верховної Ради України один і той же законопроект про внесення змін до Конституції України, який вже розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий. Верховній Раді України заборонено також протягом строку своїх повноважень двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України.

Проект Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України», як свідчать матеріали справи, Верховна Рада України нинішнього (XIV) скликання розглядає вперше. До цього розгляду положення статті 46 Конституції України вона не змінювала. Отже, вимог статті 158 Конституції України Верховною Радою України дотримано.

3. У поданому на висновок Конституційного Суду України проекті Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» закріплене названою статтею право громадян на соціальний захист у старості пов'язується з досягненням ними певного віку, а саме: «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх... у старості при досягненні жінками віку не вище 55 років, а чоловіками – не вище 60 років».

Пропоновані зміни, по-суті, обмежують право громадян на соціальний захист у старості, оскільки за своїм буквальним змістом фактично позбавляють (очевидно, всупереч намірам самих авторів законопроекту) права на соціальний захист жінок, старших (вище) 55 років і чоловіків, старших (вище) 60 років, що суперечить вимогам статті 157 Конституції України.

Крім того, аналіз названої статті свідчить про те, що право громадян на соціальний захист не залежить від досягнення ними певного віку, і поняттям «вік» ця стаття взагалі не оперує. Таке право гарантується всім громадянам, які його потребують, незалежно від того, до якої вікової категорії вони належать. Не пов'язується з досягненням певного віку за змістом статті 46 Конституції України і складова частина цього права – право громадян на пенсійне забезпечення. Це цілком відповідає призначенню соціальної держави, якою проголошена Україна (стаття 1 Конституції України), та вітчизняній законодавчій практиці. Зокрема, Законом України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року встановлено такі види пенсій, як пенсії по інвалідності, пенсії у зв'язку з втратою годувальника, соціальні пенсії, пенсії за вислугу років тощо, які за наявності підстав призначаються у будь-якому віці. До того ж, право на соціальний захист громадян у старості не обмежується тільки пенсійним забезпеченням, а й включає інші види передбаченої законом допомоги.

4. Однією з найважливіших умов визначеності відносин між громадянином і державою, гарантією закріпленого у статті 21 Конституції України принципу непорушності прав і свобод людини є стабільність Конституції, яка, крім інших чинників, значною мірою визначається правовим змістом Основного Закону. Наявність в Конституції України надто деталізованих положень, місце яким в поточному законодавстві, породжуватиме необхідність частого внесення змін до неї, що негативно позначатиметься на стабільності Основного Закону.

Як свідчить сучасна практика, на пенсійний вік, який пропонується закріпити у статті 46 Конституції України, впливає ряд чинників – економічний стан суспільства, рівень зайнятості, вікова структура населення тощо. Саме тому пенсійний вік, як правило, не фіксується у конституціях сучасних держав, а регулюється звичайними законами (чи іншими нормативними актами).

Таким чином, проект Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» не відповідає вимогам статті 157 Конституції України, оскільки пропоновані в ньому зміни в разі їх ухвалення Верховною Радою України обмежуватимуть право громадян на соціальний захист у старості та можуть призвести до зниження гарантій непорушності інших прав і свобод людини і громадянина.

5. Крім того, Конституційний Суд України констатує недотримання Верховною Радою України XIII скликання передбаченого статтею 159 Конституції України порядку розгляду законопроекту про внесення змін до Конституції України. Відповідно до зазначеної статті Верховна Рада України мала б розглядати такий законопроект лише за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Це вже було підтверджено Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 158 і статті 159 Конституції України (справа

щодо внесення змін до Конституції України). Проте, як впливає з пункту Постанови Верховної Ради України «Про проект Закону України про внесення змін до статті 46 Конституції України» та з матеріалів справи, Верховна Рада України, не маючи висновку Конституційного Суду України, розглянула і більше того – попередньо схвалила цей законопроект на своєму пленарному засіданні що суперечить вимогам статті 159 Конституції України.

Виходячи з викладеного та керуючись статтями 147, 155, 159 Конституції України, статтями 51, 63, 66, 70 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

дійшов висновку:

1. Визнати проект Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» таким, що не відповідає вимогам статті 157 Конституції України.
2. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» вимогам статей 157 і 158 Конституції України є обов'язковим до виконання, остаточним і не може бути оскарженим.

Висновок Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ**

ОКРЕМА ДУМКА**судді Конституційного Суду України Шаповала В.М.
стосовно Висновку Конституційного Суду України
у справі за зверненням Верховної Ради України
про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України
«Про внесення змін до статті 46 Конституції України»
вимогам статей 157 і 158 Конституції України
(справа про внесення змін до статті 46 Конституції України)**

В резолютивній частині Висновку Конституційного Суду України (далі – Висновок) зазначено: «Визнати проект Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» таким, що не відповідає статті 157 Конституції України (пункт 1).

На мою думку, зазначене положення повинно бути обгрунтоване лише аргументами, наведеними в абзаці другому пункту 3 мотивувальної частини Висновку, оскільки припис вказаного проекту Закону України, за яким «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх ... у старості при досягненні жінками віку не вище 55 років, а чоловіками – не вище 60 років», є юридично некоректним. Дійсно, така новелізація Конституції України спричинила б обмеження права громадян на соціальний захист у старості, оскільки за своїм буквальним смислом позбавляє права на забезпечення у старості жінок і чоловіків, старших зазначеного віку. Це суперечило б самому сенсу забезпечення у старості.

Разом з тим у мотивувальній частині Висновку викладено й інші аргументи щодо невідповідності проекту Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» вимогам статті 157 Конституції України, які не сприймаються як переконливі. Більше того, частина з них засвідчує, що Конституційний Суд України фактично дав оцінку *ultra vires*.

1. В абзаці третьому пункту 3 мотивувальної частини Висновку зазначено: «Аналіз названої статті (статті 46 Конституції України – В.Ш.) свідчить про те, що право громадян на соціальний захист не залежить від досягнення ними певного віку, і поняттям «вік» ця стаття взагалі не оперує. Таке право гарантується всім громадянам, які його потребують, незалежно від того, до якої вікової категорії вони належать. Не пов'язується з досягненням певного віку за змістом статті 46 Конституції України і складова частина цього права – право громадян на пенсійне забезпечення. Це цілком відповідає призначенню соціальної держави, якою проголошена Україна (стаття 1 Конституції України), та вітчизняній законодавчій практиці». З такою позицією не можна погодитись: вік у даному випадку має ключове юридичне значення.

Серед різних підстав (випадків) виникнення права громадян на забезпечення, визначених частиною першою статті 46 Конституції України, прямо названа старість. У суспільній практиці старість – це соціальна ознака людини, однопорядкова з такими ознаками, як дитинство і повноліття, які свідчать про досягнення індивідом визначеного законом віку і у зв'язку з цим віднесенням його до певної вікової категорії. Віковій категорії старості відповідають типові ознаки стану здоров'я людини, які визнаються соціальною нормою. З досягненням визначеного законом віку пов'язані певні права і обов'язки особи (право на працю і на особливі умови праці, право на укладення шлюбу, право обирати і бути обраними, військовий обов'язок тощо). Зокрема, право на пенсію за віком мають чоловіки після досягнення 60 років і жінки після досягнення 55 років (стаття 12 Закону України «Про пенсійне забезпечення»).

Синонімічним поняттю старості є поняття похилого віку, вживане як в національному законодавстві України, так і в міжнародному праві. Так, у статті 10 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» зазначено, що громадянами похилого віку визнаються чоловіки у віці 60 і жінки у віці 55 років і старші, а також особи, яким до досягнення загального пенсійного віку залишилось не більше півтора року. Поняття похилого віку широко вживається в міжнародно-правових актах. Як приклад можна навести Додатковий Протокол до Європейської Соціальної Хартії, стаття 4 якого поіменована «Право осіб похилого віку на соціальний захист».

Аналіз соціального і, зокрема, пенсійного законодавства дає підстави стверджувати, що питання старості завжди пов'язувалось і пов'язується з досягненням певного віку. Саме за таких умов особа набуває права на забезпечення у старості. Якщо особа, вік якої значно менший від загального пенсійного віку, за індивідуальними медико-біологічними показниками стану здоров'я є непрацездатною, вона може мати право на соціальний захист в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, не досягнувши старості.

Визнання в законі конкретного віку, коли виникає право особи на соціальний захист (забезпечення) у старості, є реалізацією стрижневого принципу права – принципу формальної (юридичної) рівності.

2. В абзаці першому пункту 4 мотивувальної частини Висновку зазначено: «Однією з найважливіших умов визначеності відносин між громадянином і державою, гарантією закріпленого у статті 21 Конституції України принципу непорушності прав і свобод людини є стабільність Конституції, яка, крім інших чинників, значною мірою визначається також правовим змістом Основного Закону. Наявність в Конституції України надто деталізованих положень, місце яким в поточному законодавстві, породжуватиме необхідність частого внесення змін до неї, що негативно позначатиметься на стабільності Основного Закону». Цитоване положення подається як аргумент на користь твердження про невідповідність проекту Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» вимогам статті 157 Конституції України.

Тим самим стабільність Конституції України пов'язується з її «малозмінюваністю», з певним рівнем генералізованості (недеталізованості) конституційних норм. Такий зв'язок, на мою думку, знаходиться у площині політичної доцільності, а вирішення питань доцільності не віднесене до компетенції Конституційного Суду України.

Конституція України передбачає можливість внесення змін до будь-якого її розділу, включно до розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Такі повноваження належать лише Верховній Раді України, і лише вона вирішує питання доцільності чи недоцільності внесення змін до Основного Закону.

До сфери доцільності належить й питання визначення рівня правового (включно конституційного) регулювання суспільних відносин. Це питання віднесене до відання суб'єкта установчої влади (в нашому випадку – Верховної Ради України відповідно до статті 155 Конституції України). Конституційний Суд України уповноважений лише здійснювати своєрідну юридичну експертизу в межах змісту статті 159 Конституції України. Змістовими правовими критеріями такої експертизи, згідно із статтею 157 Конституції України, є ймовірні скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або ліквідація незалежності чи порушення територіальної цілісності України. Визначення і застосування Конституційним Судом України інших подібних критеріїв буде оцінкою законопроектів про внесення змін до Конституції України поза межами статей 157 і 159 Конституції України.

За будь-яких умов Конституційний Суд України, якщо він вважає, що запропоновані у належний спосіб зміни до Конституції України передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина, повинен прямо вказати, які саме права і свободи можуть бути скасовані чи обмежені внаслідок прийняття конкретного закону про внесення змін до Конституції України. Відповідного застереження Висновок не містить, що може сприйматися як непряме свідчення підміни юридичної експертизи проекту Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» його оцінкою за критеріями доцільності.

До сфери доцільності належить також і питання про прийнятність або неприйнятність конституційного визначення пенсійного віку. Це, по суті, визнається у Висновку, де зазначено, що «пенсійний вік, як правило (підкреслено мною – **В.Ш.**), не фіксується у конституціях сучасних держав». Тому спробу закріпити в Конституції України пенсійний вік не можна вважати такою, що тягне за собою скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина. З мотивів тієї ж доцільності альтернативою могла бути позиція, за якою закріплення в Конституції України пенсійного віку в умовах наявного соціально-економічного середовища слугувало б важливою юридичною гарантією реалізації суб'єктивних прав громадян на забезпечення у старості на основі усталеного у суспільній практиці і визначеного у законодавстві відповідного віку. Однак подібні оцінки, на мою думку, не є належними для рішень і висновків органу конституційної юрисдикції.

Суддя Конституційного Суду України

В. Шаповал

РІШЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**у справі за конституційними поданнями
Верховного Суду України та Служби безпеки України
щодо офіційного тлумачення статті 86 Конституції України
та статей 12, 19 Закону України
«Про статус народного депутата України»
(справа про запити народних депутатів України)**

м. Київ
19 травня 1999 року
№ 4-рп/99

Справа № 1-12/99

**Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:**

Розенка Віталія Івановича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мартиненка Петра Федоровича,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Скоморохи Віктора Єгоровича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича – суддя-доповідач,
Яценка Станіслава Сергійовича,

за участю уповноважених за дорученням представників суб'єктів права на конституційне подання: від Верховного Суду України – Лукашової Надії Павлівни, начальника Управління з питань судово-правової реформи та роботи із законопроектами Верховного Суду України; від Служби безпеки України – Пристайка Володимира Ілліча, заступника Голови Служби безпеки України, Лук'яненка Анатолія Гнатовича, начальника Договірної-правового управління Служби безпеки України; а також залучених до участі у розгляді цієї справи від Верховної Ради України – Кармазіна Юрія Анатолійовича, Голови Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності та боротьби з організованою злочинністю і корупцією, Селіванова Анатолія Олександровича, завідувача відділу зв'язків з органами правосуддя Секретаріату Верховної Ради України, та Носова Владислава Васильовича – Постійного представника Президента України в Конституційному Суді України,

розглянув на пленарному засіданні справу про офіційне тлумачення статті 86 Конституції України та статей 12, 19 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року № 2790–XII з наступними змінами і доповненнями.

Приводом для розгляду справи згідно зі статтею 39 Закону України «Про Конституційний Суд України» стали конституційні подання Верховного Суду України та Служби безпеки України.

Підставою для розгляду справи згідно з частиною першою статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» стала практична необхідність у з'ясуванні положень зазначених статей Конституції України і Закону України «Про статус народного депутата України» щодо змісту права народного депутата України на запит.

Заслухавши суддю-доповідача Шаповала В.М., пояснення Лукашової Н.П., Лук'яненка А.Г., Пристайка В.І., Кармазіна Ю.А., Селіванова А.О., Носова В.В. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

установив:

1. Верховний Суд України як суб'єкт права на конституційне подання просить дати офіційне тлумачення статті 86 Конституції України і статті 12 Закону України «Про статус народного депутата України», з урахуванням змісту статей 6, 124, 126, 129 Конституції України, щодо права народного депутата України звертатися до суду із запитом стосовно справ, які знаходяться у провадженні суду.

Верховний Суд України вважає, що рішення Верховної Ради України щодо направлення запитів народних депутатів України до судів з приводу розгляду конкретних судових справ виходять за межі наданих їй повноважень, оскільки стаття 85 Конституції України не надає Верховній Раді України контрольної функції щодо здійснення правосуддя.

Служба безпеки України як суб'єкт права на конституційне подання просить дати офіційне тлумачення статей 12, 19 Закону України «Про статус народного депутата України» стосовно права народного депутата України давати доручення органам служби безпеки про надання йому (депутату) інформації, що стосується особистого життя, честі і гідності громадян, яку неможливо отримати без здійснення оперативно-розшукових заходів.

В конституційному поданні Служби безпеки України зазначено, що доручення народних депутатів України у формі запиту або депутатського звернення до органів служби безпеки щодо організації перевірки та повідомлення даних про державних службовців, представників об'єднань громадян та окремих громадян, за відсутності підстав для проведення оперативно-розшукових заходів, не передбачені статтями 12, 19 Закону України «Про статус народного депутата України» і суперечать статті 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Голова Верховної Ради України у поясненні до конституційних подань зазначив, що Конституція України та Закон України «Про статус народного депутата України» не надають народному депутату України права звертатися до суду з запитом стосовно справ, які знаходяться у провадженні суду, а також давати доручення органам служби безпеки та іншим правоохоронним органам про надання йому інформації, що стосується особистого життя, честі і гідності громадян.

Наведене свідчить про наявність неоднозначного розуміння і застосування зазначених положень Конституції України і Закону України «Про статус народного депутата України», що відповідно до частини першої статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» є підставою для їх офіційного тлумачення.

У зв'язку з цим суб'єкти права на конституційне подання звертаються до Конституційного Суду України з проханням дати офіційне тлумачення положень Конституції України і Закону України «Про статус народного депутата України», які передбачають право народного депутата України на запит і депутатське звернення.

2. Конституційний Суд України в офіційному тлумаченні положень статті 86 Конституції України, частини першої статті 12 та частин першої і другої статті 19 Закону України «Про статус народного депутата України» в аспекті порушених в конституційних поданнях Верховного Суду України і Служби безпеки України питань виходить з того, що зазначені положення передбачають право народного депутата України звертатися до відповідних органів та посадових осіб з вимогами або пропозиціями здійснити певні дії, дати офіційне роз'яснення чи викласти позицію з питань, віднесених до їх компетенції.

У статті 86 Конституції України органами, до яких може звертатись із запитом народний депутат України, визначені лише органи Верховної Ради України і Кабінет Міністрів України. Крім того, вимоги народних депутатів України, заявлені на засіданні Верховної Ради України у формі запиту, можуть бути звернуті до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності.

Для вирішення народним депутатом України питань, які виникають у виборчому окрузі, Законом України «Про статус народного депутата України» передбачено право народного депутата України «звертатися до посадових осіб усіх державних органів та органів об'єднань громадян, керівників підприємств, установ та організацій, незалежно від форм власності та підпорядкування» (стаття 19 Закону). Депутатське звернення як окремий інститут в Конституції України не закріплено.

Частина друга статті 86 Конституції України приписує керівникам розглянути запит і повідомити народного депутата України про результати розгляду, але не зобов'язує задовольняти його вимоги. При цьому керівник, який розглядає запит, не повинен задовольняти вимоги народного депутата України, якщо вважає, що вони не відповідають Конституції і законам України.

Народні депутати України не можуть звертатися із запитом, які суперечать закону. Це прямо випливає з частини другої статті 19 Конституції України, яка передбачає, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

Отже, за змістом частини першої статті 86 Конституції України народний депутат України не може адресувати свої вимоги та пропозиції до суду, судді, органів служби безпеки, а може у такий спосіб звертатися лише до керівників цих органів, зокрема до голів судів як керівників органів державної влади, причому з питань, не пов'язаних з конкретними судовими справами.

3. Стаття 86 Конституції України не обмежує народного депутата України колом питань, вирішення яких він ініціює у своїй вимозі чи пропозиції. Проте певні обмеження передбачені в інших статтях Конституції України. Так, з метою забезпечення здійснення правосуддя Конституція України гарантує незалежність і недоторканність суддів і забороняє вплив на них у будь-який спосіб (частини перша і друга статті 126). В частині першій статті 129 Конституції України визначено, що судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону.

Запити народних депутатів України завжди вносяться з викладенням позиції депутата щодо судового рішення чи конкретних дій судді або у разі наявності у народного депутата України сумнівів щодо правильності рішення суду тощо. Викладені в запитах вимоги й пропозиції об'єктивно справляють певний вплив на суддів, що заборонено Конституцією України.

Положення преамбули Закону України «Про статус народного депутата України» про те, що народні депутати України є повноважними представниками народу у Верховній Раді України і покликані виражати і захищати суспільні

інтереси та інтереси своїх виборців, не може бути визнано юридично коректним для обґрунтування можливості втручання народного депутата України у здійснення судами правосуддя, зокрема, у розгляд конкретних судових справ.

Конституція України передбачає, що «народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних» (частина четверта статті 124). Інших форм відповідного представництва народу, у тому числі і за посередництвом народних депутатів України, не передбачено.

Таким чином, є підстави вважати, що встановлене статтею 86 Конституції України право народного депутата України на запит є обмеженим і не поширюється на питання, пов'язані із здійсненням правосуддя у конкретних справах. Звернення народного депутата України як члена парламенту з вимогою чи пропозицією до судів, голів судів або безпосередньо до суддів саме з питань здійснення правосуддя у тих чи інших конкретних справах є неприпустимим.

4. Служба безпеки України є державним правоохоронним органом спеціального призначення (стаття 1 Закону України «Про Службу безпеки України»). У встановленому законодавством порядку Служба безпеки України зобов'язана відповідати на запити комітетів і тимчасових комісій Верховної Ради України та народних депутатів України (стаття 31 Закону України «Про службу безпеки України»).

Оперативно-розшукові заходи проводяться лише за наявності підстав, які передбачені у статті 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», та, згідно з пунктом 1 статті 7 зазначеного Закону, за письмовими дорученнями слідчого, вказівками прокурора, ухвалами суду, запитами повноважних державних органів, установ та організацій. Народні депутати України правом давати такого роду доручення і вказівки не наділені.

До того ж, статтею 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачено, що матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються виключно як приводи та підстави для порушення кримінальної справи або проведення невідкладних слідчих дій, отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі, для попередження, припинення і розслідування злочинів, розвідувально-підривних посягань проти України, для розшуку злочинців та осіб, які безвісно зникли, для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів, а також для інформування державних органів відповідно до їх компетенції.

З цього випливає, що запит народного депутата України з вимогою або пропозицією до керівників органів служби безпеки не може бути дорученням про перевірку будь-якої інформації щодо окремих громадян, а також підставою для проведення оперативно-розшукових заходів, якщо в них не міститься передбачена законом інформація про злочин, що готується або вчинений невідновленими особами, про осіб, які вчинили або готують злочини, тощо. В такому разі керівник органу служби безпеки має відмовити у задоволенні запиту (вимоги чи пропозиції) народного депутата України.

На основі викладеного та керуючись статтями 147 та 150 Конституції України, статтями 63, 67 та 69 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. В аспекті порушених в конституційних поданнях Верховного Суду України і Служби безпеки України питань положення частини першої статті 86 Конституції України, а також частини першої статті 12 та частин першої і другої статті 19 За-

кону України «Про статус народного депутата України» в контексті зазначеної статті Конституції України треба розуміти так:

1.1. Народний депутат України не має права звертатися з вимогами чи пропозиціями до судів, до голів судів та до суддів стосовно конкретних судових справ;

1.2. Вимога чи пропозиція народного депутата України до керівників органів служби безпеки не може бути дорученням щодо перевірки будь-якої інформації про окремих громадян.

За відсутності у вимозі чи пропозиції народного депутата України достатньої інформації про злочин така вимога чи пропозиція не може бути підставою для прийняття рішення про проведення оперативно-розшукових заходів;

1.3. У разі надходження до органів служби безпеки вимоги чи пропозиції народного депутата України, пов'язаної з необхідністю проведення оперативно-розшукових заходів, керівники цих органів мають діяти з дотриманням вимог, передбачених Законом України «Про Службу безпеки України» і Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ**

РІШЕННЯ**КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

**у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України,
Державного комітету нафтової, газової
та нафтопереробної промисловості України,
Міністерства фінансів України
щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12
Закону України «Про соціальний і правовий захист
військовослужбовців та членів їх сімей»,
частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію»
та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку»
(справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»)**

м. К и ї в
3 червня 1999 року
№ 5-рп/99

Справа № 1-8/99

**Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:**

Тимченка Івана Артемовича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Євграфова Павла Борисовича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мартиненка Петра Федоровича,
Мироненка Олександра Миколайовича – суддя-доповідач,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Селівона Миколи Федосовича,
Скоморохи Віктора Єгоровича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,
Яценка Станіслава Сергійовича,

розглянув на пленарному засіданні справу щодо офіційного тлумачення окремих положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII (з наступними змінами), частин четвертої та п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 року № 565-XII (з наступними змінами), частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» від 17 грудня 1993 року № 3745-XII (з наступними змінами).

Приводом для розгляду справи відповідно до статей 39, 41 Закону України «Про Конституційний Суд України» стали конституційні подання Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості (Держнафтогазпрому) України, Міністерства фінансів України.

Підставою для розгляду справи згідно зі статтею 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації термінів: «член сім'ї» військовослужбовця, праців-

ника міліції, особового складу державної пожежної охорони (пункт 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частина четверта статті 22 Закону України «Про міліцію», частина шоста статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку»), «член сім'ї», який проживає разом з працівником міліції (частина п'ята статті 22 Закону України «Про міліцію»), «член сім'ї», який перебуває на утриманні військовослужбовця (пункт 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»).

Заслухавши суддю-доповідача Мироненка О.М. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

УСТАНОВИВ:

1. Суб'єкти права на конституційне подання – Служба безпеки України, Держнафтогазпром України, Міністерство фінансів України – звернулися з клопотанням дати офіційне тлумачення окремих положень названих законів України, пов'язаних зі змістом поняття «член сім'ї» військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони.

Практичну необхідність в офіційній інтерпретації положення «член сім'ї», який перебуває на утриманні військовослужбовця, Служба безпеки України обгрунтовує тим, що останнім часом збільшилась кількість звернень військовослужбовців до Центрального управління та інших органів Служби безпеки України з приводу непорозумінь з підприємствами комунального господарства, що виникають при реалізації права на пільгову оплату жилої площі та комунальних послуг, встановленого пунктом 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». У конституційному поданні зазначається, що положення «член сім'ї, який перебуває на утриманні», не може повністю ототожнюватись з поняттями «утриманець» та «член сім'ї», що містяться у нормах цивільного, житлового та пенсійного законодавства.

Держнафтогазпром України у конституційному поданні зазначає, що після набрання чинності Законом України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» виникла практична необхідність у тлумаченні термінів «член сім'ї військовослужбовця» та «на утриманні» у випадках, коли це стосується надання пільг на оплату комунальних послуг, в тому числі – користування природним газом. Ця необхідність, на думку суб'єкта права на конституційне подання, пов'язана з відсутністю у зазначеній нормі будь-яких обмежень щодо надання пільг за віком, працездатністю, місцем проживання тощо для осіб, які перебувають на утриманні військовослужбовця, що призводить до неоднозначного її застосування.

Міністерство фінансів України, посилаючись на пункт 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», статтю 22 Закону України «Про міліцію», статтю 22 Закону України «Про пожежну безпеку» і виходячи з практичної необхідності у роз'ясненні окремих термінів, що вживаються в цих статтях, звертається з клопотанням дати офіційне тлумачення трьох словосполучень: «члени сімей військовослужбовців, працівників міліції, осіб начальницького і рядового складу державної пожежної охорони», «члени сімей військовослужбовців, які перебувають на їх утриманні», «члени сімей працівників міліції, осіб начальницького і рядового складу державної пожежної охорони, які проживають разом з ними».

2. Відкривши конституційні провадження у справах за конституційними поданнями Служби безпеки України, Держнафтогазпрому України, Міністерства фінансів України, Конституційний Суд України на підставі статті 58 Закону України

«Про Конституційний Суд України» об'єднав їх в одне конституційне провадження у справі в частинах, що стосуються одного й того ж питання – офіційного тлумачення поняття «член сім'ї», у тому числі й «член сім'ї», який перебуває на утриманні суб'єкта права на пільги чи проживає з ним.

У ході дослідження Конституційний Суд України аналізував правову позицію стосовно справи, що розглядається, Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони, Міністерства оборони України, Міністерства юстиції України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства України у справах сім'ї та молоді (тепер – Державний комітет України у справах сім'ї та молоді), Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Головного управління Командувача Національної гвардії України, Управління державної охорони України, Генеральної прокуратури України, а також судову практику.

Пояснення органів виконавчої влади підтверджують обґрунтовану суб'єктами права на конституційне подання неоднозначність розуміння і застосування понять «член сім'ї» військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони, «член сім'ї», який проживає з працівником міліції, «член сім'ї», який перебуває на утриманні військовослужбовця. Така ж неоднозначність впливає з узагальнень судової практики, що містяться у постановках Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України» від 12 квітня 1985 року № 2 (з наступними змінами), «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року № 9 тощо.

Як свідчить аналіз положень Конституції України та чинних нормативних актів різних галузей законодавства (у тому числі 24 законів України, якими встановлюються пільги на оплату житлово-комунальних послуг, і ще близько 40 законів України, в яких вживаються терміни, що підлягають офіційному тлумаченню, низки міжнародних угод, ратифікованих Україною), у них відсутні узагальнюючі норми-дефініції щодо понять «член сім'ї» та «утриманство». Не розроблено єдиного критерію розуміння цих термінів і у відповідній, у тому числі науковій, літературі.

Конституція України (статті 17, 29, 32, 48, 51, 52, 63, 92 та інші), чинне законодавство України (Житловий кодекс Української РСР, Кодекс про шлюб та сім'ю України, Цивільний кодекс Української РСР, Кримінально-процесуальний кодекс України, Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року № 1788-XII (з наступними змінами), Закон України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ» від 9 квітня 1992 року № 2262-XII (з наступними змінами) та інші) містять достатньо правових підстав для офіційної інтерпретації термінів «член сім'ї» військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони, «член сім'ї», який проживає з працівником міліції, «член сім'ї», який перебуває на утриманні військовослужбовця, шляхом застосування системного, граматичного та інших способів тлумачення.

3. У Конституції України терміни «сім'я», «члени сім'ї», «родичі», «сімейне життя», «утримання» тощо без визначення змісту вживаються неодноразово. Фундаментальним правовим підґрунтям тлумачення понять «член сім'ї», «член сім'ї», який проживає з працівником міліції, «член сім'ї», який перебуває на утриманні військовослужбовця, є визнання Конституцією України людини найвищою соціальною цінністю (стаття 3), проголошення України соціальною державою (преамбула, стаття 1), гарантування громадянам права на соціальний захист, на рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму (стаття 46), на

соціальний захист громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (стаття 17), закріплення права кожного на житло (стаття 47), на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (стаття 48), на вільний вибір місця проживання (стаття 33). Важливе значення для розуміння терміна «член сім'ї» мають конституційні положення про грунтування шлюбу на вільній згоді жінки і чоловіка, про рівні права і обов'язки кожного із подружжя у шлюбі та сім'ї (стаття 51), про рівність дітей у правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза шлюбом (стаття 52), та інші конституційні норми і принципи.

Житловий кодекс Української РСР, визнаючи гарантії права громадян на житло, встановлює права і обов'язки наймача жилого приміщення та членів його сім'ї, які проживають разом з ним, за договором найму, обов'язковим елементом якого є плата за користування житлом та за комунальні послуги. Частина друга статті 64 цього Кодексу передбачає, що до членів сім'ї наймача належать дружина наймача, їх діти і батьки. Членами сім'ї наймача може бути визнано й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство. Аналогічні положення щодо членів сім'ї власника будинку (квартири) містить частина четверта статті 156 Кодексу.

Таким чином, законодавець не встановив вичерпного переліку осіб, які належать до кола членів сім'ї наймача, але визначив критерії, за якими осіб, не пов'язаних шлюбними або родинними стосунками, віднесено до них.

У Кодексі про шлюб і сім'ю України терміни «сім'я», «члени сім'ї» та похідні від них «сімейний», «сімейні відносини», «родинний» використовуються у багатьох статтях. Відповідні положення або конкретний перелік осіб, які вважаються членами сім'ї, тут теж відсутні. Але зважаючи на загальний зміст Кодексу, особливо розділів II і III, можна дійти висновку про такі важливі ознаки сім'ї, членства в сім'ї, як кровна спорідненість, родинні зв'язки, шлюбні відносини, а положення про встановлення батьківства, викладені у частині третій статті 53, дають підстави для визнання ознаками сім'ї фактичних шлюбних відносин. Стаття 17 цього нормативного акта вводить до правового обігу поняття «родичі по прямій висхідній і низхідній лінії», «повнорідні і неповнорідні брати і сестри», а в статті 95 вжито термін «інші родичі», до яких віднесено діда, бабу, брата, сестру, а також вітчима і мачуху дитини та осіб, які постійно виховували дитину і утримували її як члена своєї сім'ї, надаючи їй систематичну матеріальну допомогу.

У пункті 1.26 статті 1 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28 грудня 1994 року № 334/94-ВР (з наступними змінами) членами сім'ї фізичної особи «вважаються її чоловік або дружина, прямі родичі (діти або батьки) як фізичної особи, так і її чоловіка або дружини, а також чоловік або дружина будь-якого прямого родича фізичної особи або її чоловіка (дружини)». У цьому Законі застосовано термін «прямі родичі», до яких належать діти та батьки.

Про поняття «близькі родичі» йдеться у пункті 11 статті 32 Кримінально-процесуального кодексу України. До них віднесено батьків, дружину, дітей, рідних братів, сестер, діда, бабу, онуків. Таке ж коло близьких родичів закріплює і стаття 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року № 3781-XII (з наступними змінами).

Стаття 37 Закону України «Про пенсійне забезпечення» визначає коло непрацездатних членів сім'ї. Ними вважаються: а) діти, брати, сестри й онуки, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років, при цьому брати, сестри й онуки – за умови, якщо вони не мають працездатних батьків; б) батько, мати, дружина, чоловік, якщо вони є інвалідами або досягли: чоловіки – 60 років, жінки – 55 років; в) один з батьків, або чоловік (дружина), або дід, бабуся, брат чи сестра, незалежно від віку і

працездатності, якщо він (вона) зайнятий доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8 років, і не працює; г) дід і бабуся – у разі відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати.

Аналогічного змісту є стаття 30 Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ», де зазначається, що право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сімей загиблих, померлих або таких, що пропали безвісти, військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які перебували на їх утриманні. Відповідно до зазначеної статті незалежно від перебування на утриманні годувальника пенсія призначається: непрацездатним дітям; непрацездатним батькам і дружині (чоловікові), якщо вони після смерті годувальника втратили джерело засобів до існування, а також непрацездатним батькам і дружині (чоловікові) військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які загинули чи померли або пропали безвісти в період проходження служби або пізніше внаслідок поранення, контузії, каліцтва чи захворювання, що мали місце під час служби.

Згідно з пунктом 2 статті 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII (з наступними змінами) до членів сімей загиблих (тих, які пропали безвісти) військовослужбовців, партизанів та інших осіб належать: утриманці загиблого або ті, хто пропав безвісти, яким у зв'язку з цим виплачується пенсія; батьки; один з подружжя, який не одружився вдруге, незалежно від того, виплачується йому пенсія чи ні; діти, які не мають (і не мали) своїх сімей; діти, які мають свої сім'ї, але стали інвалідами до досягнення повноліття; діти, обоє з батьків яких загинули або пропали безвісти.

Не встановлено єдиних критеріїв чи поосібного переліку членів сім'ї міжнародно-правовими актами. Так, відповідно до статті 16 Загальної декларації прав людини (прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, резолюція № 217 А/III/), пункту 2 статті 23 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, резолюція № 2200 А/XXI/, ратифікованого Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 жовтня 1973 року № 2148-VIII) за чоловіками і жінками, які досягли шлюбного віку, визнається право на одруження і право засновувати сім'ю.

4. Що стосується поняття «член сім'ї», який проживає з працівником міліції, тобто суб'єктом права на пільги щодо безоплатного забезпечення житлом з опаленням і освітленням за встановленими нормами, а також на користування іншими пільгами, передбаченими законодавством для тих, хто живе і працює у сільській місцевості та в селищах міського типу, то вирішальне значення для його розуміння має з'ясування місця і часу проживання того чи іншого члена сім'ї.

У частині другій статті 24 Конституції України зазначено, що не може бути привілеїв чи обмежень за будь-якими ознаками, у тому числі й за місцем проживання особи. Поняття «привілеї» і «пільги» не є тотожними, тому надання пільг члену сім'ї, який проживає разом з працівником міліції у сільській місцевості та в селищах міського типу, не суперечить зазначеним конституційним положенням. Частина перша статті 33 Конституції України гарантує кожному вільний вибір місця проживання, що не пов'язується з наявністю прописки особи для набуття права на пільги, передбачені частиною п'ятою статті 22 Закону України «Про міліцію».

У статті 17 Цивільного кодексу Української РСР місцем проживання визнається те місце, де громадянин постійно або переважно проживає, а місцем проживання неповнолітніх, що не досягли п'ятнадцяти років, або громадян, які перебувають під опікою, – місце проживання їх батьків (усиновителів) або опікунів.

Стаття 21 Кодексу про шлюб та сім'ю України встановлює право кожного подружжя на вибір місця проживання, а стаття 67 формулює правило: «Якщо батьки не проживають разом, то від їх згоди залежить, при кому повинні проживати неповнолітні діти. При відсутності згоди між батьками спір вирішується судом, виходячи з інтересів дітей і з урахуванням їх бажання».

У Житловому кодексі Української РСР термін «проживання» без розкриття його змісту вживається у багатьох статтях, а в деяких із них (статті 64, 65 та інші) використовується теж без відповідних правових дефініцій і поняття «член сім'ї наймача, які проживають з ним».

Щодо часу проживання, то таке визначення у загальному вигляді має місце у названих та інших законах, у словосполученнях «постійне місце проживання» «тимчасове місце проживання», «постійно проживає», «тимчасово проживає» тощо. Детальніше конкретизується час проживання у підзаконних нормативних актах, що стосуються правил прописки, реєстрації та виписки громадян.

5. Що ж до терміна «член сім'ї», який перебуває на утриманні військово-службовця, то поняття «утримання» вживається у Конституції України у формулюванні обов'язку батьків утримувати дітей до їх повноліття (стаття 51), обов'язку держави утримувати дітей-сиріт (стаття 52) і тісно пов'язується з обов'язком піклування (батьків про дітей, повнолітніх дітей про непрацездатних батьків). Але у цілому національне законодавство чіткого визначення поняття «утриманство» не містить.

Стаття 32 Кодексу про шлюб та сім'ю України закріплює положення, згідно з якими подружжя повинно матеріально підтримувати одне одного, а один із розведеного подружжя, який потребує допомоги, має право на утримання, якщо він став непрацездатним протягом одного року після розірвання шлюбу. Названа стаття цього нормативного акта ототожнює поняття «утримання» і «аліменти». Стаття 80 Кодексу зобов'язує батьків утримувати своїх неповнолітніх дітей і непрацездатних повнолітніх дітей, які потребують матеріальної допомоги, а стаття 81 покладає на повнолітніх дітей зобов'язання утримувати непрацездатних батьків, які потребують допомоги. Отже, утриманнями можуть бути як батьки, так і діти за умови, якщо хтось із них потребує матеріальної допомоги. Відповідно до статті 95 названого Кодексу обов'язок щодо утримання неповнолітніх дітей, якщо вони не мають батьків або якщо батьки з поважних причин не в змозі їх утримувати, може бути покладений на інших родичів. А стаття 96 покладає обов'язок щодо утримання непрацездатних повнолітніх членів сім'ї, що потребують матеріальної допомоги, якщо вони не мають чоловіка або дружини, батьків або повнолітніх дітей, на онуків, пасинків і падчерок, а також на осіб, яких вони виховували і надавали їм систематичну матеріальну допомогу протягом не менш як п'яти років.

Важливі положення щодо розуміння поняття «утриманство» та похідних від нього термінів «утримання», «утриманець» тощо містять стаття 38 Закону України «Про пенсійне забезпечення» і стаття 31 Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ». Цими статтями передбачено, що члени сім'ї померлого вважаються такими, що були на його утриманні, якщо вони були на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування.

Стаття 531 Цивільного кодексу Української РСР визначає, що до числа спадкоємців за законом належать непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого не менше одного року до його смерті.

6. Стосовно поняття «член сім'ї» Конституційний Суд України виходить з об'єктивної відмінності його змісту залежно від галузі законодавства. Використа-

ний законодавцем підхід до визначення членів сім'ї стосовно інших правовідносин за аналогією можна застосувати і для тлумачення поняття «член сім'ї» у контексті пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку». Наведені правові норми дають підстави для диференціації членів сімей взагалі, членів сімей, які перебувають на утриманні або проживають з суб'єктами права на пільги щодо оплати користування житлом і комунальними послугами, на дві групи.

До першої з них слід віднести чоловіка або дружину військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони та їх прямих родичів по низхідній і висхідній лініях – дітей і батьків. Право на отримання 50-відсоткової знижки на оплату жилої площі та комунальних послуг для дружини (чоловіка), дітей та батьків військовослужбовця, який загинув, помер, пропав безвісти або став інвалідом під час проходження військової служби, працівника міліції чи особового складу державної пожежної охорони, виникає за наявності лише однієї умови – належності до сім'ї суб'єкта права на зазначені пільги. Таке ж право для дружини (чоловіка), дітей та батьків військовослужбовця, який несе службу на загальних підставах, набувається за тієї ж умови, але тільки у випадках, коли вони перебувають на повному утриманні військовослужбовця або одержують від нього допомогу, яка є для таких членів сім'ї постійним і основним джерелом засобів до існування. Але за будь-яких з названих обставин право на зазначені пільги не залежить від того, хто з членів сім'ї є наймачем чи власником (співвласником) жилого приміщення.

Дружина (чоловік), їх діти і батьки є членами сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони і нарівні з ним користуються пільгами щодо оплати житла і комунальних послуг, якщо вони проживають разом з ним, а у передбачених законом випадках ще й ведуть спільне господарство. Стосовно дітей не має значення їх походження, а також те, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Якщо дорослі діти чи батьки мають чи створюють власні сім'ї, то члени їх сімей набувають право на зазначені пільги нарівні з іншими членами сім'ї військовослужбовця, працівника міліції чи особового складу державної пожежної охорони, але лише за умов, коли вони визнані як інші особи, що належать до членів сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони на підставі положень частини другої статті 64 Житлового кодексу Української РСР, тобто як такі, що постійно проживають з наймачем і ведуть з ним спільне господарство, та з дотриманням правил, визначених частиною третьою цієї ж статті та статтею 65 названого Кодексу.

Другу групу членів сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони складають інші особи, що постійно мешкають з ними та ведуть спільне господарство. До таких осіб належать не тільки близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід і баба), але й інші родичі чи особи, які не перебувають з військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони у безпосередніх родинних зв'язках (брати, сестри дружини (чоловіка); неповнорідні брати і сестри; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші). Обов'язковою умовою для визнання їх членами сім'ї, крім власне факту спільного проживання, є ведення з суб'єктом права на пільги щодо оплати житлово-комунальних послуг спільного господарства, тобто наявність спільних витрат, спільного бюджету, спільного харчування, купівлі майна для спільного користування, участі у витратах на утримання житла, його ремонт, надання взаємної допомоги, наявність усних чи письмових домовленостей про порядок користування житловим приміщенням, інших обставин, які

засвідчують реальність сімейних відносин. Питання про визнання членом сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони інших осіб (крім подружжя, дітей, батьків) вирішуються відповідними органами і організаціями, а у спірних випадках – судами загальної юрисдикції, які з'ясовують характер відносин з військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони при розгляді кожної конкретної справи.

Суттєвим правовим чинником для визначення кола осіб, яким надається право на пільги щодо оплати житлово-комунальних послуг, є факт їх спільного проживання з суб'єктом права на такі пільги. Це впливає з наведених положень статті 64 Житлового кодексу Української РСР, інших законів України та тих міжнародних угод, які стали невід'ємними складовими національного законодавства.

В Угоді про взаємне визнання пільг і гарантій для учасників та інвалідів Великої Вітчизняної війни, учасників бойових дій на території інших держав, сімей загиблих військовослужбовців, укладеній державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав 15 квітня 1994 року і ратифікованій Законом України від 26 квітня 1996 року № 144/96-ВР, зокрема підкреслюється, що визначені Угодою пільги надаються за місцем постійного проживання особи (стаття 8), право на 50-відсоткові знижки в оплаті житла набувають лише ті члени сімей, які постійно спільно проживають з суб'єктами права на пільги (пункти 2.11, 4.6, 6.2.7.2, 6.4.9.2 Додатку 2 до Угоди). Виключно за умови спільного проживання надаються й знижки в оплаті за користування опаленням, водопостачанням, газом, електроенергією (пункти 1.17.2, 1.17.3, 2.12, 2.13, 4.6, 5.7.2, 6.2.7.2, 6.3.2, 6.4.9.2 цього ж Додатку).

За наявності у власності військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони кількох квартир (будинків) за аналогією з положенням статті 13 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19 червня 1992 року № 2482-XII (з наступними змінами) пільги щодо оплати житлово-комунальних послуг поширюються лише на одну з таких квартир (будинків).

Набуте відповідно до зазначених норм законів право на пільги втрачається тими особами, які перестали бути членами сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони: при зміні місця постійного проживання, втраті права на користування жилим приміщенням, при припиненні ведення спільного господарства тощо.

7. Деякі особливості, як свідчать матеріали справи і наведені положення чинних законів України, має поняття «член сім'ї», який проживає з працівником міліції. Цей термін, який вживається у частині п'ятій статті 22 Закону України «Про міліцію», стосується лише працівників міліції, що живуть і працюють у сільській місцевості та в селищах міського типу, і членів їх сімей щодо безоплатного забезпечення житлом з опаленням і освітленням за встановленими нормами, а також користування іншими послугами, передбаченими законодавством.

Зі змісту поняття «член сім'ї», який проживає з працівником міліції, впливає, що право на зазначені пільги самим працівником міліції набувається за умови, коли він і живе, і працює у сільській місцевості чи у селищі міського типу. Що ж до членів його сім'ї, то останні набувають право на такі пільги лише за умови постійного проживання з працівником міліції, а працювати вони можуть і в інших місцевостях.

На відміну від члена сім'ї військовослужбовця, який несе службу на загальних підставах (пункт 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»), член сім'ї працівника міліції для користу-

вання пільгами не обмежений залежністю від одержуваного ним і працівником міліції сукупного середньомісячного доходу.

Для набуття права на пільги, передбачені частиною п'ятою статті 22 Закону України «Про міліцію», не має значення, хто з членів сім'ї працівника міліції (або він сам) є власником (співвласником) житла чи наймачем або членом житлово-будівельного (житлового) кооперативу.

Член сім'ї працівника міліції втрачає право на безоплатне житло з опаленням і освітленням, а також на користування іншими пільгами, передбаченими законодавством, у разі вибуття на інше місце проживання чи втрати ознак члена сім'ї працівника міліції (припинення ведення спільного господарства, відмова від участі у спільних витратах тощо). Спори щодо визнання члена сім'ї таким, що проживає разом з працівником міліції, чи щодо належності того, хто проживає у жиллому приміщенні, до членів сім'ї працівника міліції у кожному конкретному випадку остаточно вирішуються судами загальної юрисдикції.

8. Визначальною ознакою поняття «утриманство» має бути наявність такого фактичного рівня забезпеченості громадянина, який відповідно до частини третьої статті 46 Конституції України є нижчим від встановленого законом прожиткового мінімуму. Це означає, що одержання членом сім'ї військовослужбовця сукупного середньомісячного доходу у розмірах, нижчих від встановленого законом прожиткового мінімуму, є конституційною підставою, за якою при певних умовах член сім'ї може вважатись утриманцем. Саме вартісна величина споживчого кошика, до якого входять і житлово-комунальні послуги, об'єктивно має стати основою межі прожиткового мінімуму і для дітей, і для пенсіонерів, і для інших членів сім'ї – утриманців військовослужбовця.

До законодавчого визначення прожиткового мінімуму критерієм для визнання утриманцями членів сім'ї військовослужбовця має слугувати показник встановленої законом межі малозабезпеченості.

До числа утриманців – членів сім'ї військовослужбовця у контексті пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» належать визначені статтею 51 Конституції України, статтями 32, 80, 81, 95, 96 Кодексу про шлюб і сім'ю України та іншими законами України особи, що повинні утримуватись іншими особами, на яких закон покладає такий обов'язок. За змістом цих положень військовослужбовець зобов'язаний утримувати своїх дітей, у тому числі й позашлюбних, дітей дружини (чоловіка), усиновлених до їх повноліття; піклуватись про своїх непрацездатних батьків; утримувати непрацездатних повнолітніх дітей, які потребують матеріальної допомоги; матеріально підтримувати дружину (чоловіка), особливо того з подружжя, хто є непрацездатним і потребує матеріальної допомоги, дружину у період вагітності і протягом трьох років після народження дитини (у разі, коли дружина перебуває у відпустці по догляду за хворою дитиною – на весь час перебування у такій відпустці, але не більш як до досягнення дитиною шестирічного віку). Обов'язки військовослужбовця щодо матеріальної підтримки іншого члена подружжя зберігаються і після розірвання шлюбу. Один з розлучених, який потребує матеріальної допомоги військовослужбовця, також має право на утримання, якщо він став непрацездатним протягом одного року після розірвання шлюбу.

Утримання неповнолітніх дітей, якщо вони не мають батьків або якщо батьки з поважних причин не в змозі їх утримувати, може бути покладене на військовослужбовця, який (яка) є дідом, бабою, братом, сестрою, вітчимом, мачухою дитини, чи на військовослужбовця, який постійно виховував дитину і утримував її як члена своєї сім'ї, надаючи їй систематичну матеріальну допомогу. Утримання непрацездатних повнолітніх членів сім'ї, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони не мають чоловіка або дружини, батьків або повнолітніх дітей, стає

обов'язком військовослужбовця, який є онуком, пасинком чи падчеркою або особою, яку вони виховували і надавали їй систематичну матеріальну допомогу протягом не менш як п'яти років.

Утриманцями військовослужбовця можуть вважатись і члени його сім'ї, як належать до кола утриманців годувальника, визначеного Законами України «Про пенсійне забезпечення», «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», Цивільним кодексом Української РСР та іншими законами. Виходячи з положень цих нормативних актів до категорії «член сім'ї», який перебуває на утриманні військовослужбовця, можна віднести дітей та інших членів сім'ї віком до 18 років; членів сім'ї, які є вихованцями учнями, студентами, курсантами, слухачами, стажистами; членів сім'ї, які визнані у встановленому порядку непрацездатними через хворобу чи є такими за віком працездатних членів сім'ї, які займаються такими видами трудової діяльності як догляд за дітьми, братами, сестрами чи онуками військовослужбовця, як не досягли 8-річного віку, за інвалідом першої групи, дитиною-інвалідом віком до 16 років, за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, тощо.

У встановленому законом чи іншими нормативними актами порядку до числа утриманців військовослужбовця можуть бути віднесені і ті члени його сім'ї, які впродовж тривалого часу не отримують заробітної плати, стипендії, пенсії, інших належних їм виплат, працездатні члени сім'ї, які офіційно зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу або визнані безробітними.

Із законодавства України випливає, що деякі обмеження для осіб, що належать до категорії «член сім'ї», який перебуває на утриманні військовослужбовця, щодо віку, працездатності і сукупного середньомісячного доходу доповнюються обов'язковою вимогою спільного проживання. Але, враховуючи положення частини п'ятої статті 17 Конституції України та визначену законами України специфіку військової служби, утриманцями військовослужбовців у контексті пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» треба вважати і членів сім'ї, які залишились тимчасово проживати у жилому приміщенні за попереднім місцем служби військового у разі переведення його для подальшого проходження служби або навчання в інший населений пункт.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 61, 63, 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. Під членом сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони за змістом пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої та п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» треба розуміти особу, що перебуває з суб'єктом права на пільги щодо оплати користування житлом і комунальними послугами у правовідносинах, природа яких визначається: кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами; постійним проживанням з військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони; веденням з ним спільного господарства. Такі ознаки (вимоги) застосовуються диференційовано при конкретному визначенні членів сім'ї, які мають право на названі пільги.

До кола членів сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони належать його (її) дружина (чоловік), їх діти і батьки. Щодо них ознака (вимога) ведення спільного господарства з суб'єктом права на пільги в оплаті користування житлом і комунальними послугами застосовується лише у передбачених законом випадках. Діти є членами сім'ї незалежно від того, чи є це діти будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народжені у шлюбі або позашлюбні.

Членами сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони можуть бути визнані й інші особи за умов постійного проживання разом з суб'єктом права на пільги і ведення з ним спільного господарства, тобто не лише його (її) близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), але й інші родичі або особи, які не перебувають з військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші).

2. Положення частини п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» щодо членів сімей, які проживають з працівниками міліції, треба розуміти так, що ці особи постійно проживають разом з працівником міліції в будинках приватного, державного і громадського житлового фонду, розташованих у сільській місцевості та в селищах міського типу, і відповідають іншим ознакам (вимогам), викладеним у пункті 1 цього Рішення, для визнання їх членами сім'ї працівника міліції.

3. Членом сім'ї, що перебуває на утриманні військовослужбовця (пункт 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»), є та з визначених у пункті 1 цього Рішення особа, що перебуває на повному утриманні військовослужбовця або одержує від нього допомогу, яка є для неї постійним і основним джерелом засобів до існування. Це особи, що не мають власних доходів, або особи, пенсія, стипендія чи інший сукупний середньомісячний доход яких не перевищує офіційно встановленої межі мало-забезпеченості (до законодавчого визначення прожиткового мінімуму). До них належать:

- а) неповнолітні;
- б) непрацездатні;
- в) інші особи, яких військовослужбовець зобов'язаний утримувати за законом;
- г) вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі (крім курсантів і слухачів військово-навчальних закладів та навчальних закладів органів внутрішніх справ), стажисти до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними віку, встановленого для таких членів сім'ї військовослужбовця, які мають право на пенсію у разі втрати годувальника;
- д) працездатні члени сім'ї військовослужбовця, що зайняті доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками військовослужбовця, які не досягли 8-річного віку, за інвалідом першої групи, дитиною-інвалідом віком до 16 років, за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, та визначеними законом іншими видами трудової діяльності, що зараховується до стажу роботи, який надає члену сім'ї військовослужбовця право на трудову пенсію;
- е) інші особи, визнані утриманцями у встановленому порядку.

У разі переведення військовослужбовця для подальшого проходження служби або навчання в інший населений пункт його утриманцями до надання житла сім'ї треба вважати і тих членів його сім'ї, які перебували раніше на утриманні військовослужбовця і залишились тимчасово проживати за попереднім місцем служби.

4. Для набуття права на пільги, передбачені пунктом 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частинами четвертою та п'ятою статті 22 Закону України «Про міліцію» частиною шостою статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку», не має значення, хто (військовослужбовець, працівник міліції, особового складу державної пожежної охорони чи член його сім'ї) є власником (співвласником) житла або наймачем.

5. Наявність права на пільги в оплаті користування житлом та комунальними послугами у члена сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони у кожному конкретному випадку визначається відповідними органами чи організаціями, а в разі виникнення спору – судами загальної юрисдикції.

6. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ

О Г Л Я Д У Х В А Л КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ



15 жовтня 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Александрова Володимира Миколайовича щодо офіційного тлумачення статті 30, частини першої статті 32, статей 41, 47, 48, 56 Конституції України; частини третьої статті 9, статті 32, частин першої та другої статті 48, статті 61, частини другої статті 64, статей 111, 113, 155, частини четвертої статті 156, статей 171, 176, 179 Житлового кодексу України; частини четвертої статті 48, статті 52, частин першої та третьої статті 55, статей 56, 57 Закону України «Про власність»; частини першої статті 31, статті 46, частини першої статті 89 Земельного кодексу України; частини першої статті 11, статті 12, частини першої статті 13, статті 53 Цивільного кодексу України; частини другої статті 30, статей 189, 362 Цивільного процесуального кодексу України; частини третьої статті 84, статей 166, 176, 182 Кримінального кодексу України (суддя-доповідач Євграфов П.Б.).

Підставою для конституційного звернення стали рішення судових органів у справі про виселення Александрова В.М. та членів його сім'ї із займаного житла з наданням їм іншого жилого приміщення, з чим він не погодився.

У конституційному зверненні Александрова В.М. відсутні дані про конкретні факти неоднозначного застосування судами загальної юрисдикції зазначених статей законодавства України. Навпаки, із звернення вбачається, що існуюча судова практика його застосування під час вирішення справ названої категорії за своєю сутністю однакова, а вимоги Александрова В.М. зводяться до оскарження відповідних судових рішень та позиції, яку посіли органи прокуратури України.

Не погоджуючись з позицією судів загальної юрисдикції та Генеральної прокуратури України, Александров В.М. просить Конституційний Суд України визнати як незаконні і неконституційні зазначені у його зверненні судові рішення, що відповідно до статті 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» не віднесено до повноважень Конституційного Суду України.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Александрова Володимира Миколайовича щодо офіційного тлумачення статті 30, частини першої статті 32, статей 41, 47, 48, 56 Конституції України; частини третьої статті 9, статті 32, частин першої та другої статті 48, статті 61, частини другої статті 64, статей 111, 113, 155, частини четвертої статті 156, статей 171, 176, 179 Житлового кодексу України; частини четвертої статті 48, статті 52, частин першої та третьої статті 55, статей 56, 57 Закону України «Про власність»; частини першої статті 31, статті 46, частини першої статті 89 Земельного кодексу України; частини першої статті 11, статті 12, частини першої статті 13, статті 53 Цивільного кодексу України; частини другої статті 30, статей 189, 362 Цивільного процесуального кодексу України; частини третьої статті 84, статей 166, 176, 182 Кримінального кодексу України на підставі пунктів 2 та 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» за невідповідністю конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України «Про Конституційний Суд України», та невідомістю Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.



15 жовтня 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України про визнання неконституційною постанови Кабінету Міністрів України «Про створення Бюро реєстрації лікарських засобів Міністерства охорони здоров'я України» № 1069 від 5 вересня 1996 року (суддя-доповідач Козюбра М.І.).

Як свідчить зміст конституційного подання, в ньому відсутнє будь-яке правове обґрунтування неконституційності зазначеної постанови Кабінету Міністрів України, як того вимагає пункт 4 статті 39 Закону України «Про Конституційний Суд України». Не вбачається її невідповідності Конституції України і з доданих до конституційного подання матеріалів. У поданні наведено лише деякі аргументи щодо невідповідності постанови Кабінету Міністрів України «Про створення Бюро реєстрації лікарських засобів Міністерства охорони здоров'я України» Закону України «Про лікарські засоби».

Згідно зі статтею 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» до повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції. Не є винятком з цього правила і постанови Кабінету Міністрів України.

Керуючись статтею 150 Конституції України, пунктами 2, 3 статті 45 і статтею 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України про визнання неконституційною постанови Кабінету Міністрів України «Про створення Бюро реєстрації лікарських засобів Міністерства охорони здоров'я України» № 1069 від 5 вересня 1996 року у зв'язку з невідповідністю конституційного подання вимогам, передбаченим Законом України «Про Конституційний Суд України», та невідомістю Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.



15 жовтня 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Гроховича Віктора Антоновича щодо офіційного тлумачення пунктів 7 та 21 статті 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» в редакції від 22 грудня 1995 року (суддя-доповідач Мироненко О.М.).

Грохович В.А. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положення пункту 7 статті 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» в редакції від 22 грудня 1995 року, який надає інвалідам війни пільгу на безкоштовний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів у межах області.

Гроховича В. А. цікавлять питання: а) чи поширюється пільга на безкоштовний проїзд на міжміські маршрути у межах області; б) чи може нею скористатись

інвалід війни, який мешкає у місті, для поїздки з цього міста на міжміському автобусі у сільську місцевість в межах однієї області і повернення таким самим чином додому; в) в яких межах території і на яких саме автобусних маршрутах інваліди війни можуть користуватись правом на безкоштовний проїзд. Ці проблеми виникли внаслідок того, що заявник розуміє пункт 7 статті 13 зазначеного Закону як такий, що стосується автобусів усіх видів, типів і маршрутів, а Державний департамент автомобільного транспорту Міністерства транспорту України дане положення закону не поширює на міжміські маршрути, тобто маршрути довжиною понад 50 км, незалежно від того, міжобласні вони чи внутрішньообласні.

У конституційному зверненні порушено питання щодо законності актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яке статтею 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» віднесено до компетенції судів загальної юрисдикції.

З тексту конституційного звернення і доданих до нього документів не впливає наявності неоднозначного застосування положень пункту 7 статті 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» судами України, іншими органами державної влади, оскільки Грохович В.А. не звертався з цього приводу зі скаргою на дії установ Міністерства транспорту України, зокрема на рішення Управління перевезень Державного департаменту автомобільного транспорту. Не оскаржувалась заявником у судовому порядку і бездіяльність, на його погляд, Управління соціального захисту населення Кіровоградської обласної державної адміністрації у забезпеченні реалізації пільг, наданих інвалідам Великої Вітчизняної війни.

Зі змісту клопотання Гроховича В.А. не вбачається необхідності офіційного тлумачення пункту 21 статті 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року, як і доповнення до нього від 22 грудня 1995 року.

Керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 49 та 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Гроховича Віктора Антоновича щодо офіційного тлумачення пунктів 7 та 21 статті 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» в редакції від 22 грудня 1995 року на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.



15 жовтня 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Відкритого акціонерного товариства «Сігур» щодо офіційного тлумачення статей 116 і 117 Кодексу законів про працю України (суддя-доповідач Савенко М.Д.).

У конституційному зверненні Відкритого акціонерного товариства «Сігур», яке підписали начальник юридичного відділу товариства Новіков М.П. та заступник начальника юридичного відділу товариства Саркісян А.А., порушується питання про офіційне тлумачення статей 116, 117 Кодексу законів про працю України, зокрема про тлумачення терміна «вина підприємства в затримці розрахунку в разі звільнення працівника».

Як стверджують автори звернення, жодні нормативні акти не розкривають цього терміна. Під час розгляду цивільних трудових справ суди відмовляють у

задоволенні вимог працівників щодо стягнення з підприємств заробітної плати за затримку розрахунку, не визнаючи вини підприємств, пояснюючи це відсутністю у них коштів.

Відповідно до статті 47 Закону України «Про господарські товариства» виконавчим органом акціонерного товариства, який здійснює керівництво його поточною діяльністю, є правління або інший орган, передбачений статутом.

Здійснювати дії від імені товариства без доручення мають право голова правління акціонерного товариства, а також інші члени правління, якщо вони наділені цим правом згідно із статутом товариства (стаття 48 названого Закону).

Конституційне звернення Відкритого акціонерного товариства «Сігур» надійшло за підписом начальника юридичного відділу товариства Новікова М.П. та заступника начальника юридичного відділу товариства Саркіяна А.А.

Відомостей про їхню належність до повноважного органу юридичної особи або наявність повноважень на представництво за законом чи за дорученням у матеріалах конституційного звернення немає.

Крім цього, в матеріалах конституційного звернення відсутні також дані про неоднозначне застосування положень статей 116, 117 Кодексу законів про працю України судами загальної юрисдикції, що є обов'язковою підставою для конституційного звернення.

Керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтею 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Відкритого акціонерного товариства «Сігур» щодо офіційного тлумачення статей 116 і 117 Кодексу законів про працю України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний суд України».



21 жовтня 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Козлова Сергія Геннадійовича щодо офіційного тлумачення частини сьомої статті 43 Конституції України від 28 червня 1996 року, частини третьої статті 56 Конституції (Основного Закону) України від 20 квітня 1978 року, статті 440¹ Цивільного кодексу Української РСР, статті 265 Кодексу законів про працю України, частини третьої статті 11 Цивільного процесуального кодексу України, пункту 3 статті 1 та статті 131 Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік від 31 травня 1991 року у зв'язку з Постановою Верховної Ради України «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» від 12 вересня 1991 року (суддя-доповідач Євграфов П.Б.).

Підставою для конституційного звернення, як зазначає Козлов С.Г., стали рішення судів загальної юрисдикції у справі за позовом про відшкодування моральної шкоди за несвоечасну виплату йому заробітної плати.

Як вбачається з матеріалів конституційного звернення, Козлов С.Г. у січні 1994 року звернувся до Нахімовського районного суду міста Севастополя з позовом про відшкодування відповідно до статті 131 Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік та статті 440¹ Цивільного кодексу України моральної шкоди, заподіяної автору звернення, на його думку, несвоечасною виплатою заробітної плати військовою частиною 31060, де працював

на той час Козлов С.Г. Ухвалою цього ж суду від 14 жовтня 1994 року справу було залишено без розгляду на підставі того, що не було дотримано досудового порядку розгляду справи, встановленого статтею 224 Кодексу законів про працю України. Постановою президії Севастопольського міського суду від 8 вересня 1995 року ухвала Нахімовського районного суду від 14 жовтня 1994 року була скасована, а справа провадженням закрита за непідвідомчістю.

У зверненні громадянина Козлова С.Г. відсутні конкретні дані про те, що частина сьома статті 43 Конституції України, стаття 440¹ Цивільного кодексу Української РСР, стаття 265 Кодексу законів про працю України, частина третя статті 11 Цивільного процесуального кодексу України застосовуються судами, іншими органами державної влади та їх посадовими особами неоднозначно, як цього вимагає стаття 94 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Що ж до офіційного тлумачення пункту 3 статті 1 та статті 131 Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік (з припиненням існування Союзу РСР не набули чинності) у зв'язку з Постановою Верховної Ради України «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» від 12 вересня 1991 року, а також частини третьої статті 56 Конституції (Основного Закону) України від 20 квітня 1978 року (28 червня 1996 року втратила чинність), то згідно з пунктом 2 статті 150 Конституції України, пунктом 4 статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» ці питання до повноважень Конституційного Суду України не належать.

Керуючись статтями 147, 150, пунктом 1 розділу XV Конституції України, статтями 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Козлова Сергія Геннадійовича про офіційне тлумачення частини сьомої статті 43 Конституції України від 28 червня 1996 року, частини третьої статті 56 Конституції (Основного Закону) України від 20 квітня 1978 року, статті 440¹ Цивільного кодексу Української РСР, статті 265 Кодексу законів про працю України, частини третьої статті 11 Цивільного процесуального кодексу України, пункту 3 статті 1 та статті 131 Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік від 31 травня 1991 року на підставі пунктів 2 та 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України «Про Конституційний Суд України», а також непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.



21 жовтня 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням ВАТ «Плодоовочпром» щодо офіційного тлумачення статті 14 Арбітражного процесуального кодексу України стосовно підвідомчості розгляду спору про визнання недійсним розпорядження Кабінету Міністрів України № 526-р від 19 серпня 1996 року (суддя-доповідач Розенко В.І.).

Підставою для звернення стала відмова Вищого арбітражного суду України у прийнятті позовної заяви товариства про визнання недійсним зазначеного розпорядження з посиланням на те, що Кабінет Міністрів України є вищим органом виконавчої влади і спори про визнання його актів недійсними арбітражним судам непідвідомчі.

Під час підготовки матеріалів справи до слухання виявлено, що Законом України «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України»

від 13 травня 1997 року було внесено зміни до статті 14 Арбітражного процесуального кодексу України. Відповідно до цих змін встановлено, що спори, у яких однією із сторін є вищий орган виконавчої влади, підсудні Вищому арбітражному суду України. Закон набрав чинності 14 червня 1997 року.

Не вбачається також підстав для офіційного тлумачення статті 14 Арбітражного процесуального кодексу України, оскільки у конституційному зверненні не наведено фактів її неоднозначного застосування.

З урахуванням того, що зазначеним вище Законом визначено підсудність спорів, у яких однією із сторін є Кабінет Міністрів України, та керуючись статтями 147-150 Конституції України пунктом 2 статті 45, статтями 50 та 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Плодоовочпром» щодо офіційного тлумачення статті 14 Арбітражного процесуального кодексу України за невідповідності конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», та відсутністю у суб'єкта звернення законних підстав для конституційного звернення.



21 жовтня 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням греко-католицької релігійної громади «Преображенська» м. Ужгорода щодо офіційного тлумачення статті 98, частини четвертої статті 104 та статей 112-114 Арбітражного процесуального кодексу України, частини п'ятої статті 1 та частини другої статті 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», пункту 6 Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (суддя-доповідач Розенко В.І.).

Як вбачається з матеріалів справи, греко-католицька релігійна громада «Преображенська» існує у м. Ужгороді 300 років. На її кошти була побудована Преображенська церква, яка в 1962 році перейшла у власність держави. Рішенням Закарпатського облвиконкому від 4 жовтня 1991 року вона передана православному конфесійному об'єднанню. Це рішення за позовом греко-католицької громади 7 квітня 1994 року Вищим арбітражним судом України було визнано недійсним, що 3 березня 1995 року підтверджено постановою його наглядової колегії. За протестом Голови Вищого арбітражного суду України президія суду 25 липня 1995 року скасувала попередні рішення і відмовила у позові про визнання недійсним рішення облвиконкому з мотивів пропуску строків позовної давності.

Враховуючи вкладені у будівництво кошти та багаторічне користування церквою, греко-католицька громада вважає, що Преображенська церква повинна бути у її власності. З огляду на це громада не погодилась з рішенням президії Вищого арбітражного суду від 25 липня 1995 року і звернулась до Конституційного Суду з проханням дати тлумачення зазначених норм Арбітражного процесуального кодексу України, Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», Постанови Верховної Ради України про порядок введення в дію цього закону.

Невизнання греко-католицькою громадою м. Ужгорода рішення Вищого арбітражного суду не має ознак конституційного спору. Очевидною є незавершеність акта правового врегулювання по суті конкретного спору по вертикалі.

Автори подання не використали можливості звернення до Генерального прокурора України, якому надано право приносити у пленум Вищого арбітражного суду України протест на постанову, прийняту його президією.

Перевірка можливих порушень норм Арбітражного процесуального кодексу України, допущених Головою Вищого арбітражного суду, недотримання встановленого порядку поновлення строку позовної давності та інших фактичних обставин справи, про що клопочуть автори конституційного звернення, до компетенції Конституційного Суду України не належить.

Не вбачається також підстав для офіційного тлумачення окремих норм Арбітражного процесуального кодексу України, Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», а також Постанови Верховної Ради України про порядок введення в дію цього Закону, оскільки у конституційному зверненні не наведено фактів їх неоднозначного застосування під час вирішення питання щодо спірної культової споруди.

Керуючись статтями 147, 150 Конституції України, пунктами 2 і 3 статті 45, статтями 42, 50 та 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням греко-католицької релігійної громади «Преображенська» м. Ужгорода щодо офіційного тлумачення статті 98, частини четвертої статті 104 та статей 112–114 Арбітражного процесуального кодексу України, частини п'ятої статті 1 та частини другої статті 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», пункту 6 Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» за його невідповідністю вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України», та непідвідомчістю Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.



21 жовтня 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Молчанової Лідії Федорівни щодо офіційного тлумачення частин першої, другої, четвертої статті 1 Закону Української РСР «Про підвищення соціальних гарантій для трудящих» від 3 липня 1991 року та пов'язаних з ним деяких інших нормативно-правових актів (суддя-доповідач Мироненко О.М.).

Молчанова Л.Ф. у конституційному зверненні, підписаному її повноважним представником, порушує питання про необхідність офіційного тлумачення частин першої, другої, четвертої статті 1 Закону Української РСР «Про підвищення соціальних гарантій для трудящих» від 3 липня 1991 року, а також частин другої, третьої пункту 1 Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 6 грудня 1991 року; пункту 3 постанови Кабінету Міністрів України «Про здійснення першочергових заходів щодо забезпечення соціального захисту населення в умовах лібералізації цін» № 1 від 1 січня 1992 року; пункту 4 постанови Кабінету Міністрів України «Про коригування рівнів пенсій, призначених до введення в дію Закону України «Про пенсійне забезпечення» № 369 від 20 грудня 1991 року; пункту 4 постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи у зв'язку з підвищенням мінімального розміру заробітної плати» № 21 від 17 січня 1992 року; частини другої пункту 22 «Положення про індексацію грошових доходів населення», затвердженого Мінпраці і Мінфіном України 26 березня 1992 року.

Необхідність офіційного тлумачення зазначених правових актів Молчанова Л.Ф. мотивує тим, що під час судового розгляду справи за її позовом до Придніпровського відділу соціального захисту населення (м. Черкаси) про незаконне утримання з пенсії сум компенсації, обмеження виплат пенсії та відсотків від її індексації Придніпровський районний суд внаслідок суперечностей у деяких положеннях нормативно-правових актів пенсійного законодавства, на її думку, прийняв незаконне і необгрунтоване рішення, що призвело до порушення конституційних прав Молчанової Л.Ф. в коригуванні і виплатах пенсії з 1 січня 1992 року.

Заявниця посилається на частини першу, другу, четверту статті 1 Закону від 3 липня 1991 року, які втратили чинність 15 травня 1992 року, і низку підзаконних актів, що вносили зміни до розмірів пенсій в міру підвищення цін та індексації грошових доходів протягом 1991–1992 років. У зв'язку з неправильним, на погляд Молчанової Л.Ф., рішенням суду, двозначним розумінням суддями поняття «індексація грошових доходів населення» їй необгрунтовано недодано за цей час суми пенсії, тобто завдано матеріальної та моральної шкоди.

Із матеріалів справи вбачається, що Молчанова Л.Ф. у грудні 1994 року зверталася до Придніпровського районного суду (м. Черкаси) із скаргою на дії Придніпровського відділу соціального захисту населення стосовно перерахування пенсії. На обгрунтування своїх вимог вона доводила, що з 1 січня 1992 року пенсія, призначена їй у 1983 році, була начебто перерахована з порушенням вимог нового пенсійного законодавства у меншому розмірі, внаслідок чого за січень–квітень 1992 року вона недоодержала відповідну суму.

Рішенням згаданого районного суду від 9 грудня 1994 року Молчановій Л.Ф. у задоволенні скарги про неправильне перерахування пенсії Придніпровським районним відділом соціального захисту населення відмовлено. Суд мотивував це тим, що нове призначення пенсії позивачці не здійснювалось, а проведено лише коригування розміру виплачуваної пенсії відповідно до нового законодавства України, щодо застосування якого відділу соціального захисту надсилались листи, роз'яснення, програми Міністерства соціального захисту населення України, про що Управління соціального захисту населення Черкаської обласної державної адміністрації надіслало суду ґрунтовний висновок. Суд визнав безпідставними й інші доводи позивача, оскільки вони не відповідали вимогам нормативних актів, фактичним обставинам справи і доданим до неї доказам. Судом також не встановлено фактів, які підтвердили б припущення Молчанової Л.Ф. про ведення «подвійної бухгалтерії».

Відповідно до статті 147 Конституції України, статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушень його конституційних прав і свобод. Клопотання Молчанової Л.Ф. щодо офіційного тлумачення постанов Верховної Ради України, постанов Кабінету Міністрів України та відомчих інструкцій і положень є безпідставним, оскільки акти, як і закони, що втратили чинність, офіційному тлумаченню Конституційним Судом України не підлягають.

Відповідно до статті 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» Конституційний Суд України не уповноважений встановлювати та досліджувати фактичні обставини такої справи. Це є компетенцією судів загальної юрисдикції або інших органів державної влади.

Керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 49 і 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Молчанової Лідії Федорівни щодо офіційного тлумачення частин першої, другої, четвертої статті 1 Закону Української РСР «Про підвищення соціальних гарантій для трудящих» від 3 липня 1991 року та інших нормативно-правових актів на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у зверненні.



6 листопада 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Української асоціації споживачів щодо офіційного тлумачення пункту 3 статті 21 Закону України «Про підприємства в Україні» в редакції від 12 листопада 1996 року (суддя-доповідач Вознюк В.Д.).

У конституційному зверненні Українська асоціація споживачів порушує питання про офіційне тлумачення положення пункту 3 статті 21 Закону України «Про підприємства в Україні» в частині застосування їх щодо цивільних спорів між фізичними та юридичними особами, правовідносини яких визначені конкретними договорами купівлі-продажу.

Необхідність офіційного тлумачення суб'єкт звернення обґрунтовує тим, що суди загальної юрисдикції неоднозначно застосовують зазначену норму Закону під час розгляду спорів між громадянами-покупцями та продавцями – виробниками продукції за укладеними конкретними договорами купівлі-продажу.

Автор звернення посилається на неправомірність застосування пункту 3 статті 21 Закону України «Про підприємства в Україні» щодо порядку поставки продукції для державних потреб, визначених законодавством України. Неправильне застосування цієї норми Закону призводить до винесення судами загальної юрисдикції незаконних рішень, а, отже, – до порушення конституційних прав громадян.

Згідно з пунктами 4 та 5 статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» у конституційному зверненні мають бути переконливі обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень законів України, зазначені конкретні дані щодо відповідних документів, які підтверджують неоднозначність застосування норм законів України (в даному разі положень пункту 3 статті 21 Закону України «Про підприємства в Україні») органами державної влади, що може призвести чи призвело до порушення конституційних прав і свобод суб'єкта конституційного звернення.

У матеріалах звернення відомостей, які підтверджували б неоднозначне застосування зазначеної правової норми судами України чи іншими органами державної влади, немає. Неоднозначність застосування цієї норми заявник стверджує в загальних рисах, не наводячи конкретних фактів. Тому за відсутності даних про неоднозначність застосування зазначеної норми та про порушення конституційних прав суб'єкта звернення конституційне провадження не може бути відкрито.

Керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Української асоціації споживачів щодо офіційного тлумачення пунк-

ту 3 статті 21 Закону України «Про підприємства в Україні» (в редакції від 12 листопада 1996 року) на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».



6 листопада 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційними зверненнями громадянина Подбреського Бориса Володимировича щодо офіційного тлумачення абзацу сьомого преамбули, статті 1, частини четвертої статті 20, частини другої статті 28, частини першої статті 79, частини другої статті 103, частини третьої статті 127 Конституції України та частини першої статті 16, частини першої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» (суддя-доповідач Вознюк В. Д.).

Необхідність офіційного тлумачення зазначених норм Конституції України та частини першої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» автор конституційних звернень обґрунтовує тим, що вони сформульовані нечітко, а частина перша статті 16 Закону України «Про Конституційний Суд України» суперечить статті 24 Конституції України.

Із конституційних звернень Подбреського Б.В. вбачається, що автор потребує офіційного роз'яснення зазначених ним положень Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України», а частину першу статті 16 Закону України «Про Конституційний Суд України» фактично просить визнати неконституційною.

Відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Автор конституційних звернень не навів фактів і не долучив документів, які підтверджували б неоднозначність такого застосування зазначених ним норм Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України» органами державної влади.

Та обставина, що ці норми, на його думку, сформульовані нечітко, не є підставою для їх офіційного тлумачення.

Із матеріалів конституційних звернень не випливає, що мають місце порушення конституційних прав та свобод Подбреського Б.В., на це він не посилається і у своїх зверненнях. Тому підстав для офіційного тлумачення зазначених ним норм Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України», а відповідно, і для відкриття конституційного провадження у справі немає.

Стверджуючи, що частина перша статті 16 Закону України «Про Конституційний Суд України» суперечить положенню статті 24 Конституції України, Подбреський Б.В. фактично ставить питання про визнання неконституційним положення частини першої статті 16 цього Закону.

Відповідно до статті 150 Конституції України та статті 40 Закону України «Про Конституційний Суд України» є чітко встановлений перелік суб'єктів права на конституційне звернення (подання) з питань відповідності Конституції України законів України, а громадянин цим правом не наділений.

Звідси випливає, що Подбреський Б.В. не є суб'єктом права на конституційне звернення (подання), що також є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження.

Керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 і 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити на підставі пунктів 1 та 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» у відкритті конституційного провадження у справі за конституційними зверненнями громадянина Подбреського Бориса Володимировича щодо офіційного тлумачення абзацу сьомого преамбули, статті 1, частини четвертої статті 20, частини другої статті 28, частини першої статті 79, частини другої статті 103, частини третьої статті 127 Конституції України та частини першої статті 16, частини першої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» за відсутністю встановленого Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України» права на конституційне звернення (подання) і невідповідністю конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України».



12 листопада 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Козиревої Лідії Іванівни щодо офіційного тлумачення статті 203 Цивільного кодексу Української РСР (суддя-доповідач Вознюк В. Д.).

Необхідність офіційного тлумачення заявника обґрунтовує тим, що Сватівський районний суд Луганської області у цивільній справі за її позовом до Державного спеціалізованого комерційного ощадного банку України про відшкодування шкоди, завданої у зв'язку з інфляцією грошей, частково відмовив. Скарги Козиревої Л.І. на це рішення судами вищого рівня були залишені без задоволення.

Автор звернення вважає, що в даному випадку має місце неоднозначне застосування закону судами України, обґрунтовуючи це тим, що раніше районний суд уже розглядав аналогічну справу за її позовом, який було частково задоволено.

Козирева Л.І. звернулася до Конституційного Суду України стосовно вирішення цивільно-правового спору, що є компетенцією судів загальної юрисдикції. До того ж, Конституційний Суд України не встановлює законності актів органів державної влади, в даному випадку – рішення суду, оскільки це належить до компетенції судів загальної юрисдикції, що визначено статтею 14 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України, згідно зі статтею 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Такої неоднозначності застосування положень статті 203 Цивільного кодексу судами України чи іншими органами державної влади з матеріалів справи не вбачається, оскільки Сватівський районний суд позов Козиревої Л.І. задовольнив частково, а Луганський обласний суд і Верховний Суд України залишили це рішення без зміни. Із матеріалів конституційного звернення також не випливає, що конституційні права і свободи громадянки Козиревої Л.І. як суб'єкта звернення були порушені. Отже, і з цих підстав конституційне провадження не може бути відкрито.

Керуючись статтями 147, 150 Конституції України, а також статтями 45, 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Козиревої Лідії Іванівни щодо офіційного тлумачення статті 203 Цивільного кодексу України на підставі пунктів 2 та 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, цим Законом та непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.



12 листопада 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Шуляка Станіслава Костянтинівича щодо визнання неконституційним директивного листа Міністерства соціального захисту населення України № 013/216-02-2 від 20 лютого 1995 року та щодо офіційного тлумачення положень пункту «б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення» (суддя-доповідач Вознюк В.Д.)

Конституційне звернення Шуляка С.К. обґрунтовується тим, що зазначений директивний лист Міністерства соціального захисту населення України суперечить положенням статті 46 Конституції України і статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення», а також тим, що суди загальної юрисдикції під час розгляду справи за його скаргою на неправомірні дії Ленінського райвідділу соціального захисту населення м. Вінниці неправильно застосували положення пункту «б» частини першої статті 13 названого Закону.

Автор звернення вважає, що посади «виконавець робіт» та «старший виконавець робіт» є ідентичними і Список № 2, затверджений постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження списків виробників, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах» № 162 від 11 березня 1994 року, передбачає також і посаду «старший виконавець робіт».

Із матеріалів звернення випливає, що Шуляк С.К. неодноразово звертався до державних органів з тим, щоб його трудову діяльність на посаді старшого виконавця робіт віднести до такої, що дає право на пільгову пенсію, відповідно до згаданого Списку. Однак, посилаючись на додаток до постанови Держбуду СРСР від 3 липня 1987 року, експерти Міністерства праці та Міністерства соціального захисту населення України відмовили автору звернення у задоволенні його вимог. Висновки експертів розмежовують дві посади: виконавець (за певних умов має право на пільгову пенсію) та старший виконавець робіт (права на пільгову пенсію не має).

Зважаючи на це, Шуляк С.К. звернувся до Ленінського районного суду м. Вінниці за захистом своїх прав. Проте суд відмовив йому у задоволенні скарги. Суди загальної юрисдикції вищого рівня залишили рішення районного суду без зміни.

Відповідно до частини п'ятої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 6 грудня 1991 року (із змінами і доповненнями) формування цих списків проводиться у визначеній послідовності, а будь-які зміни, доповнення стосовно посад до цих списків вносяться Кабінетом Міністрів України за висновком Державної експертизи умов праці.

Постановою Кабінету Міністрів України № 162 від 11 березня 1994 року затверджено «Список № 2 виробництв, професій, посад і показників з шкідливими

і важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах». В цьому Списку окремим рядком чітко сформульовано позицію щодо посади «виконавець робіт» під кодом 2290000 б – 24441. Посаду «старший виконавець робіт» цим списком не передбачено.

Директивний лист Міністерства соціального захисту населення України від 20 лютого 1995 року № 013/216-02-2 – відомчий акт, вирішення питання про його законність є компетенцією судів загальної юрисдикції і не належить до повноважень Конституційного Суду України, як це визначено статтею 14 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Відповідно до вимог статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» в конституційному зверненні треба обґрунтувати необхідність в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України.

Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України, згідно зі статтею 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод. Як вбачається з матеріалів справи, такої неоднозначності щодо положень пункту «б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення» немає.

Керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Шуляка Станіслава Костянтиновича щодо визнання неконституційним директивного листа Міністерства соціального захисту України № 013/216-02-2 від 20 лютого 1995 року і щодо офіційного тлумачення положень пункту «б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення» на підставі пунктів 2 та 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.



12 листопада 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Окс Єлизавети Ісааківни щодо офіційного тлумачення статей 30, 42, 107 Земельного кодексу України, статей 118, 119 Цивільного кодексу Української РСР (суддя-доповідач Вознюк В. Д.).

Необхідність тлумачення зазначених норм автор конституційного звернення обґрунтовує тим, що суди загальної юрисдикції та інші органи державної влади неоднозначно застосували ці норми під час вирішення її спору з громадянином Ярошуком М.М. стосовно визначення порядку користування земельною ділянкою у зв'язку із збільшенням її частки в домоволодінні за рахунок прибудови, чим, як вважає заявниця, порушено її конституційні права.

Із матеріалів конституційного звернення випливає, що Окс Є.І. звернулась до Краснолуцького міського суду Луганської області з позовом до громадянина Ярошука М.М. про визначення порядку користування земельною ділянкою у зв'язку із збільшенням її частки в домоволодінні з 1/2 до 1/3 за рахунок прибудови, вважаючи, що і земельна ділянка повинна бути їй надана у такому самому співвідношенні.

Рішенням від 18 лютого 1994 року згаданий суд відмовив Окс Є.І. у позові, посилаючись на частину другу статті 42 Земельного кодексу України, яка визнає, що будь-які наступні зміни в розмірі часток у спільній власності на жилий будинок, що сталися у зв'язку з прибудовою, надбудовою або перебудовою, не тягнуть за собою змін установленого порядку використання та розпорядження земельною ділянкою.

Згідно зі статтею 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» до повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо встановлення законності актів органів державної влади, в даному випадку судових рішень, про які йдеться у зверненні. Заявниця порушує питання, які потребують з'ясування конкретних обставин та оцінки доказів у справі, що є компетенцією судів загальної юрисдикції.

Конституційний Суд України не вирішує спори з конкретних справ, підвідомчих судам загальної юрисдикції.

Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність неоднозначного застосування їх положень судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Із наявних матеріалів конституційного звернення даних про неоднозначне застосування судами або іншими органами державної влади України положень зазначених норм Земельного кодексу України і Цивільного кодексу Української РСР не вбачається. Тому не можна вважати, що конституційні права Окс Є.І. було порушено в результаті неоднозначного застосування норм названих законів.

Отже, конституційне звернення Окс Є.І. не відповідає вимогам статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Керуючись статтею 150 Конституції України, а також статтями 45, 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Окс Єлизавети Ісааківни щодо офіційного тлумачення статей 30, 42, 107 Земельного кодексу України, статей 118, 119 Цивільного кодексу Української РСР на підставі пунктів 2 та 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», та непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.



2 грудня 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційними зверненнями громадян: Адаманова Еміра Салі, Бондаренко Віри Миколаївни, Великанта Валентина Кириловича, Дорошенко Світлани Олександрівни, Зінченка Володимира Івановича, Іркибаєва Кувандика Зінгазієвича, Кобзаря Миколи Федоровича, Кудіна Михайла Семеновича, Кульшенка Омеляна Івановича, Лягушіної Лариси Мефодіївни, Мельника Федора Миколайовича, Наумчика Олександра Дмитровича, Паніної Любові Михайлівни, Пащенко Михайла Володимировича, Пащенко Любові Андріївни, Проценко Раїси Миколаївни, Сапсан Зої Іванівни, Скрипника Федора Івановича, Смальяка Володимира Миколайовича, Стеця Володимира Леонідовича, Ярошенко Поліни Петрівни щодо офіційного

тлумачення статей 8, 56, 65, 68, 86 Конституції України та статті 24 Закону України «Про захист прав споживачів» (суддя-доповідач Савенко М.Д.).

Підставою для звернення зазначених громадян до Конституційного Суду України стала відмова судів загальної юрисдикції у прийнятті їх позовних заяв до Кабінету Міністрів України про невиконання зобов'язань щодо видачі їм автомобілів і відеомагнітофонів відповідно до придбаних облигацій державної цільової позики 1990 року та відшкодування моральної шкоди.

Посилаючись на порушення їх конституційного права на судовий захист, суб'єкти права на конституційне звернення просили дати офіційне тлумачення статей 8, 55, 56, 64, 65, 68, 86, 124 Конституції України, а також статті 24 Закону України «Про захист прав споживачів».

Відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами, іншими органами державної влади, якщо це призвело або може призвести до порушення конституційних прав і свобод суб'єкта права на конституційне звернення.

У матеріалах звернень відсутні дані, які підтверджували б неоднозначне застосування статей 8, 56, 65, 68, 86 Конституції України та статті 24 Закону України «Про захист прав споживачів» судами України чи іншими органами державної влади.

Крім того, положення статей 65 та 86 Конституції України не мають відношення до суті порушених у зверненнях питань.

Керуючись статтею 150 Конституції України, статтею 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційними зверненнями громадян: Адаманова Еміра Салі, Бондаренко Віри Миколаївни, Великанта Валентина Кириловича, Дорошенко Світлани Олександрівни, Зінченка Володимира Івановича, Іркибаєва Кувандика Зінгазієвича, Кобзаря Миколи Федоровича, Кудіна Михайла Семеновича, Кульшенка Омеляна Івановича, Лягушіної Лариси Мефодіївни, Мельника Федора Миколайовича, Наумчика Олександра Дмитровича, Паніної Любові Михайлівни, Пашенка Михайла Володимировича, Пашенко Любові Андріївни, Проценко Раїси Миколаївни, Сапсан Зої Іванівни, Скрипника Федора Івановича, Смалька Володимира Миколайовича, Стеця Володимира Леонідовича, Ярошенко Поліни Петрівни щодо офіційного тлумачення статей 8, 56, 65, 68, 86 Конституції України та статті 24 Закону України «Про захист прав споживачів» на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційних звернень вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України».



3 грудня 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Маріупольського державного морського торгового порту щодо офіційного тлумачення статті 81 Кодексу торговельного мореплавства України (суддя-доповідач Скомороха В.Є.).

Маріупольський державний морський торговий порт у зверненні до Конституційного Суду України просить витлумачити процесуальний порядок звернення до суду з питаннями про накладення арешту на судно, а також, яким судом має прийматися рішення про накладення арешту для забезпечення морських вимог

на судно, в тому числі іноземних судновласників, у випадках, коли обидві сторони є юридичними особами.

На думку заявника, підставою для конституційного звернення є невизначеність у тлумаченні статті 81 Кодексу торговельного мореплавства України, у зв'язку з чим арбітражні суди України відмовляються приймати до свого провадження заяви про накладення арешту на судно, що належить іноземному судновласникові. Необхідність офіційного тлумачення суб'єкт права на конституційне звернення мотивує тим, що арбітражні суди неоднозначно тлумачать статтю 81 Кодексу торговельного мореплавства України: посилаючись на норми Арбітражного процесуального кодексу України, стверджують про непідвідомчість арбітражним судам таких справ.

Відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав.

У конституційному зверненні фактично йдеться про надання юридичної консультації з таких питань:

- 1) який суд має вирішувати питання про накладення арешту на судно, в тому числі іноземного власника, коли обидві сторони є юридичними особами;
- 2) яким має бути процесуальний порядок звернення до суду з цього питання.

Проте надання юридичної консультації щодо застосування зазначеної норми не є компетенцією Конституційного Суду України. Сама ж норма названого закону невизначеності не містить.

У конституційному зверненні Маріупольського державного морського торгового порту не наведено конкретних фактів і обставин неоднозначного застосування положень статті 81 Кодексу торговельного мореплавства України. З матеріалів звернення вбачається, що справа заявника в арбітражному суді Донецької області не порушувалася, судова практика розгляду питання, порушеного у зверненні, як видно з листа-відповіді Вищого арбітражного суду України, є однаковою: питання про накладення арешту на судно чи вантаж у випадку, передбаченому статтею 81 Кодексу торговельного мореплавства України, може бути вирішено арбітражним судом лише для забезпечення позову після порушення провадження у справі.

Статтею 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» встановлено вимоги щодо форми та змісту конституційного звернення, в тому числі щодо обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні закону тощо. Звернення заявника не відповідає цим вимогам. До того ж, як зазначено вище, питання, порушене у конституційному зверненні, відповідно до статті 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» не належить до повноважень Конституційного Суду України.

Керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Маріупольського державного морського торгового порту щодо офіційного тлумачення статті 81 Кодексу торговельного мореплавства України на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідності конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України», а також непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.



3 грудня 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Кривоноса Олексія Остаповича щодо офіційного тлумачення абзацу другого преамбули, статей 41, 55 та 56 Конституції України, частини другої статті 5 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», статті 5 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», статті 318 Цивільного процесуального кодексу України, пункту 2 статті 17 Міжнародної хартії прав людини, статті 9 Постанови Верховної Ради України «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» (суддя-доповідач Вознюк В. Д.).

Необхідність офіційного тлумачення зазначених норм автор звернення обґрунтовує тим, що суди загальної юрисдикції винесли незаконні рішення про часткову виплату грошової компенсації за вилучене нерухоме майно у його батька, якого було реабілітовано.

Кривонос О.О. вважає, що суди загальної юрисдикції неправильно застосували положення частини другої статті 5 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», прийнявши рішення про повернення вилученого будинку, непридатного для користування.

Із матеріалів справи випливає, що рішенням Ніжинського міського суду Чернігівської області від 20 листопада 1995 року Кривоносу О.О. та іншим спадкоємцям першої черги повернуто будинок і відшкодовано вартість іншого майна, яке було вилучено у власника – Кривоноса О.Є. – під час його розкуркулення. Це рішення судами вищих інстанцій було залишено без зміни.

Відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод, тобто якщо органи державної влади неоднаково або неправильно застосовують у своїх рішеннях норми Конституції України.

Матеріали конституційного звернення не свідчать про неоднозначне застосування абзацу другого преамбули, положень статей 41, 56 Конституції України та статті 55 Конституції України у контексті конституційного звернення, частини другої статті 5 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», статті 5 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», статті 318 Цивільного процесуального кодексу України судами України чи іншими органами державної влади. У матеріалах конституційного звернення не наведено і фактів про відмову судових органів у прийнятті скарг Кривоноса О.О. та порушення його конституційних прав і свобод. Тому підстав для відкриття провадження у справі немає.

Треба також зауважити, що Постанова Верховної Ради України «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» не належить до законів України, тому офіційне тлумачення цього правового акта Верховної Ради України до повноважень Конституційного Суду України не віднесено.

Конституційний Суд України також не наділений правом офіційно тлумачити і міжнародні правові акти, в тому числі й положення Міжнародної хартії прав людини як міжнародного правового акта.

Отже, і з цього питання конституційне провадження у справі не може бути відкрите за невідомістю Конституційному Суду України питань, порушених у зверненні.

Що стосується безпосередньо цивільно-правового спору Кривоноса О.О. щодо виплати грошової компенсації за все вилучене у його батька під час розкуркулення рухоме і нерухоме майно, то це питання належить виключно до компетенції судів загальної юрисдикції, які на підставі статті 15 Цивільного процесуального кодексу України повинні вживати передбачених законом заходів до всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи.

Конституційний Суд України не може втручатись у вирішення конкретних справ, що впливають із цивільно-правових відносин, оскільки відповідно до статті 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» до його повноважень не належать питання щодо законності актів органів державної влади, в тому числі й судів загальної юрисдикції, якими в даному випадку є рішення цих судів щодо конкретної справи за цивільним позовом Кривоноса О.О. та інших.

Керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 та 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Кривоноса Олексія Остаповича щодо офіційного тлумачення абзацу другого преамбули, статей 41, 55 та 56 Конституції України, частини другої статті 5 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», статті 5 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», статті 318 Цивільного процесуального кодексу України, пункту 2 статті 17 Міжнародної хартії прав людини, статті 9 Постанови Верховної Ради України «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» на підставі пунктів 2 та 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», та невідомістю Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.



4 грудня 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення статей 42 і 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України» № 3623-12 від 18 листопада 1993 року (суддя-доповідач Чубар Л. П.).

У конституційному поданні порушується питання щодо неоднозначності врегулювання названими статтями Закону порядку визначення кількості виборців, які взяли участь у голосуванні. Зокрема, як належить визначати кількість виборців, які взяли участь у голосуванні: чи входять до їх числа виборці, бюлетені яких визнано у встановленому порядку недійсними.

Необхідність офіційного тлумачення суб'єкт права на конституційне подання обґрунтовує тим, що у Законі України «Про вибори народних депутатів України» відсутня методика визначення кількості виборців, які взяли участь у голосуванні. При цьому, за його твердженням, практика застосування статей 42 і 43 Закону щодо визначення кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, є суперечливою.

Крім того, народні депутати України обґрунтовують свою позицію тим, що Верховна Рада України прийматиме новий виборчий закон, у тексті проекту якого також відсутня методика визначення кількості виборців, які взяли участь у голосуванні. На їх думку, рішення Конституційного Суду України з цього питання необхідне для обов'язкового врахування в новому виборчому законі.

Підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України відповідно до статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України. Тобто ця стаття Закону пов'язує потребу в офіційному тлумаченні з практичною необхідністю правильного застосування Конституції та законів України у процесі регулювання певних правовідносин.

Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 року, окремі статті якого суб'єкт права на конституційне подання просить офіційно витлумачити, з прийняттям Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 року втратив чинність. Наступні вибори народних депутатів України будуть проведені відповідно до частини другої пункту 2 розділу XV Конституції України на основі нового Закону України «Про вибори народних депутатів України». Таким чином, відпала практична необхідність в офіційному тлумаченні зазначеного в конституційному поданні Закону.

Крім того, неоднозначного застосування положень статей 42 і 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 року з конституційного подання і матеріалів справи не вбачається. Навпаки, в листі до Конституційного Суду України голови Центральної виборчої комісії по виборах народних депутатів України від 30 жовтня 1997 року є свідчення, що у період виборчої кампанії 1994–1997 років у всіх виборчих округах застосовувалась однакова методика підрахунку голосів виборців, які брали участь у голосуванні. Весь нинішній склад Верховної Ради України сформовано на основі єдиного порядку підрахунку голосів виборців, які брали участь у голосуванні.

Виходячи із змісту конституційних положень про Конституційний Суд України та Закону України «Про Конституційний Суд України» до компетенції Конституційного Суду України не належить тлумачення законів, які втратили юридичну силу.

Керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 45, 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення статей 42 і 43 прийнятого Верховною Радою України 18 листопада 1993 року Закону України «Про вибори народних депутатів України» № 3623-12 з наступними змінами на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.



4 грудня 1997 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 24 Кримінального кодексу України (суддя-доповідач Тихий В. П.).

Від групи народних депутатів України до Конституційного Суду України надійшли два окремих документи, а саме: подання за підписом 12 народних депутатів України з проханням дати роз'яснення про відповідність Конституції України статті 24 Кримінального кодексу України і «підписний лист-звернення»

народних депутатів України до Конституційного Суду України про відповідність положенням Конституції України статті 24 Кримінального кодексу України за підписом 46 (12 вищезгаданих та інших) народних депутатів України.

На думку авторів подання, стаття 24 Кримінального кодексу України, яка передбачає виняткову міру покарання – смертну кару (в поданні її названо найвищою мірою покарання), суперечить частині першій статті 3 і частині другій статті 28 Конституції України.

У поданні народних депутатів не додержано вимог частини першої статті 39 Закону України «Про Конституційний Суд України» – відсутнє клопотання до Конституційного Суду України про визнання статті 24 Кримінального кодексу України неконституційною або клопотання про необхідність офіційного тлумачення цієї статті, а є лише прохання «дати роз'яснення Конституційного Суду про відповідність статті 24 Кримінального кодексу України Конституції України» (до речі, з подання не вбачається, про яку частину і редакцію статті 24 Кримінального кодексу України йдеться, оскільки стаття 24 Кримінального кодексу України має дві частини, і після прийняття в 1960 році Кримінального кодексу до цієї статті неодноразово вносилися зміни). Більше того, в підписному листі-зверненні народних депутатів України до Конституційного Суду України стверджується «про відповідність статті № 24 Кримінального кодексу України положенням Конституції України». Не дотримано в поданні і вимог, передбачених пунктом 3 статті 39 Закону України «Про Конституційний Суд України», а саме: не зазначено дати прийняття і джерело опублікування статті 24 Кримінального кодексу України та номер цього правового акта.

Таким чином, подання народних депутатів України щодо відповідності статті 24 Кримінального кодексу України Конституції України не відповідає вимогам, передбаченим статтями 147 і 150 Конституції України та статтею 39 Закону України «Про Конституційний Суд України». Голова Конституційного Суду України і суддя-доповідач своєчасно і неодноразово звертали на це увагу представника суб'єкта права на конституційне подання і пропонували привести подання у відповідність до вимог, передбачених Конституцією України і Законом України «Про Конституційний Суд України», але це так і не виконано.

Керуючись статтями 147 і 150 Конституції України, статтями 39, 45 і 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 24 Кримінального кодексу України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України «Про Конституційний Суд України».



15 січня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 42 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 11 Закону України «Про зв'язок» № 160/95 від 16 травня 1995 року та статті 4 Закону України «Про підприємництво» № 698–XII від 7 лютого 1991 року (суддя-доповідач Скомороха В.Є.).

Народні депутати України звернулись до Конституційного Суду України з проханням розглянути питання про визнання неконституційними нормативних

положень, що стосуються обмежень у підприємницькій діяльності і встановлення монополії Мінзв'язку України на такий вид послуг, як виплата та доставка пенсій, грошової допомоги малозабезпеченим громадянам.

Як стверджується у конституційному поданні, невідповідність Конституції України положень статті 4 Закону України «Про підприємництво» та частини першої статті 11 Закону України «Про зв'язок» полягає в порушенні частин другої та третьої статті 22 Конституції України, яка містить положення про те, що при прийнятті нових законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, а також статті 42 Конституції України щодо забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності.

Зокрема, до прийняття Закону України «Про зв'язок» такий вид послуг в Україні надавали інші суб'єкти підприємницької діяльності, створені відповідно до чинного на той час законодавства. До справи долучено матеріали про діяльність семи альтернативних підприємств у Луганській області, які здійснювали виплату та доставку пенсій, грошової допомоги малозабезпеченим громадянам.

Суб'єктом права на конституційне подання визначалися сорок шість народних депутатів України, проте одним з них – народним депутатом Єрмаком А.В. – подання було підписано двічі.

У процесі підготовки справи до розгляду 7 жовтня та 15 грудня 1997 року до Конституційного Суду України надійшли письмові заяви від народних депутатів України, підписи яких значаться у конституційному поданні: Кризьського Ю.О., Чурути М.І., Хмари С.І. – про відмову від своїх підписів під конституційним поданням, та Донченка Ю.Г. – з проханням вважати його підпис під конституційним поданням недійсним. Народні депутати Кризький Ю.О., Хмара С.І. та Чурута М.І. мотивують це тим, що з текстом конституційного подання не були ознайомлені, а Донченко Ю.Г. своє прохання не вмотивував. На запит Колегії суддів щодо повідомлення мотивів визнання підпису недійсним відповідь від Донченка Ю.Г. не надійшла.

Усі зазначені письмові заяви долучено до справи. Їх дослідження встановило, що підписи на них є дійсними. Конституційний Суд України вважає, що індивідуальні заяви народних депутатів України мають бути розглянуті відповідно до вимог статті 40 Закону України «Про Конституційний Суд України». Згідно з цією статтею неможливість відкликання підпису депутата означає невмотивовану відмову народного депутата України від свого підпису під конституційним поданням. Вмотивована відмова народного депутата України має бути оцінена Конституційним Судом України в кожному конкретному випадку на предмет її допустимості.

Оцінюючи з викладеної позиції індивідуальні заяви народних депутатів України Кризьського Ю.О., Хмари С.І. та Чурути М.І., Конституційний Суд України вважає, що наведені ними мотиви невідповідності їх волевиявлення змісту конституційного подання необхідно взяти до уваги. Оскільки в заяві народного депутата України Донченка Ю.Г. не наведено мотивів, з яких він просить вважати підпис недійсним, його заява не може бути врахована.

Таким чином, Конституційним Судом України встановлено, що конституційне подання щодо конституційності частини першої статті 11 Закону України «Про зв'язок» та статті 4 Закону України «Про підприємництво» підтримується лише сорока двома народними депутатами України з числа тих сорока п'яти, які підписали конституційне подання, а тому вони згідно з частиною другою статті 150 Конституції України та статтею 40 Закону України «Про Конституційний Суд України» не є суб'єктом права на конституційне подання.

Керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 40, 45 та 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 42 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 11 Закону України «Про зв'язок» № 160/95 від 16 травня 1995 року та статті 4 Закону України «Про підприємництво» № 698-XII від 7 лютого 1991 року із змінами та доповненнями за станом на 1 червня 1997 року на підставі пункту 1 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – відсутність встановленого Конституцією України, цим Законом права на конституційне подання.



15 січня 1998 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Дідікало Валентини Миколаївни щодо офіційного тлумачення статей 165, 172 Кримінального кодексу України (суддя-доповідач Вознюк В. Д.).

Як вбачається з матеріалів справи, 22 червня 1995 року Київський міський суд засудив Дідікала Володимира Михайловича – чоловіка заявниці – на 10 років позбавлення волі за статтею 86¹, частиною третьою статті 168, частиною другою статті 165 і статтею 172 Кримінального кодексу України.

Громадянка Дідікало В.М. вважає, що суд невірно кваліфікував вчинені її чоловіком злочини, передбачені частиною другою статті 165 «Зловживання владою або посадовим становищем» і статтею 172 «Посадовий підлог», оскільки, як стверджує заявниця, відсутні такі ознаки, як «зловживання владою або посадовим становищем, тобто умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості», які є обов'язковими для наявності складу злочину, передбаченого статтею 165 Кримінального кодексу, що і стало причиною звернення Дідікало В.М. до Конституційного Суду України.

Відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» безпосередньо до Конституційного Суду України з питання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України може звернутися особа, яка вважає, що конституційні права і свободи її порушено або можуть бути порушені.

Із звернення Дідікало В.М. випливає, що вона звернулася до Конституційного Суду України за захистом інтересів свого чоловіка Дідікала Володимира Михайловича.

Згідно з пунктом 2 частини другої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України», якщо заявник є представником особи за законом або уповноваженим за дорученням, він зобов'язаний подати разом з конституційним зверненням відповідні документи про представництво. З матеріалів справи не вбачається, що Дідікало В.М. є представником за законом чи уповноваженою за дорученням, тому вона не є суб'єктом права на конституційне звернення з цього питання.

Відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування їх положень судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

У конституційному зверненні заявниці відсутні належні обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень зазначених статей Закону, а

також документи, які свідчили б про неоднозначне застосування вказаних норм судами України та про порушення конституційних прав і свобод Дідікала В.М., що не відповідає вимогам пунктів 4 і 5 частини другої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України». Заявниця фактично ставить питання про перегляд вироку суду, що є компетенцією судів загальної юрисдикції (судові документи до конституційного звернення не долучено). Тому конституційне провадження не може бути відкрите з підстав, передбачених статтею 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50 і 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Дідікало Валентини Миколаївни щодо офіційного тлумачення статей 165, 172 Кримінального кодексу України на підставі пункту 1 і 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – відсутність встановленого Конституцією України та зазначеним Законом права на конституційне звернення і невідповідність конституційного звернення вимогам цих законів.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

ОФІЦІЙНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ЯК ФУНКЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ (проблеми теорії)*

В. Шаповал,

член-кореспондент Академії
правових наук України,
доктор юридичних наук,
професор

Сьогодні актуальним для вітчизняної юридичної теорії і практики є з'ясування сутності феномена офіційного тлумачення, самої природи та особливостей реалізації відповідної функції Конституційного Суду України. При цьому, за теоретичним постулатом, предметом будь-якого виду тлумачення є норми, що містяться у правових актах, а не самі акти чи їх окремі положення.

Проте в конституціях або в спеціальних законах, які передбачають можливість офіційного тлумачення, його предметом визначаються саме певні нормативно-правові акти. Прикладом може слугувати стаття 150 Конституції України і стаття 13 Закону України «Про Конституційний Суд України», згідно з якими до повноважень єдиного органу конституційної юрисдикції належить, зокрема, офіційне тлумачення Конституції України і законів України. Можна припустити, що формулювання зазначених статей є основою для здійснення Конституційним Судом України офіційного тлумачення не тільки норм Конституції України і законів України, а й вживаних в них окремих термінів.

Поняття «офіційне тлумачення» було обгрунтовано в юридичній науці ще за радянських часів. Воно становило своєрідний стрижень цілого напрямку досліджень, який можна визначити як теорію тлумачення правових норм. Розквітом цього напрямку можна вважати 50–60-ті роки, коли за теоретичними проблемами правозастосування визнали реальну, прагматичну значущість. Одним з основоположників згаданого напрямку був видатний український юрист-теоретик П.О. Недбайло, ідеї якого значною мірою залишаються актуальними.

Генезис поняття «офіційне тлумачення правових норм» був пов'язаний з особливостями побудови державного механізму за відповідних часів, з відторгненням принципу поділу влади (влад). Верховенство «вищого представницького органу державної влади» і визнання виключно рад чи їх аналогів у країнах так званого соціалістичного табору як повноцінних органів державної

* Ця стаття продовжує розгляд важливої проблеми в діяльності Конституційного Суду України, розпочатий суддею Конституційного Суду України В. Тихим (див.: «Вісник Конституційного Суду України», 1998, № 4. – С. 38–45).

влади супроводжувались формулою «органи державної влади і управління», за якою судам не знаходилося місця серед таких органів. Фактичне неприйняття незалежності судової влади зумовило той факт, що визнане обов'язковим (тобто офіційним) тлумачення, здійснене у сфері державного управління, передбачало відповідні юридичні наслідки для судів у прийнятті ними рішень. Несамостійність судів у реалізації класичних судових функцій, по суті, констатувалась обов'язковістю автентичного тлумачення законів «найвищим органом державної влади» (в умовах тогочасної України – Верховної Ради УРСР) або, частіше, його постійно діючим органом загальної компетенції.

Саме таке ставлення до явища судової влади пояснювало визнання необхідності офіційного тлумачення правових норм. На сьогодні існують серйозні сумніви щодо доцільності оперування цим поняттям. Характерно, що автори конституцій Радянської України уникали вживання поняття «офіційне тлумачення», коли йшлося про компетенцію Президії Верховної Ради. Очевидно, що вони вважали достатнім спеціально визначене повноваження цього органу просто тлумачити закони з відповідними юридичними наслідками.

Поняття «офіційне тлумачення правових норм» не є загальноприйнятим. Воно відсутнє в юридичній теорії і практиці країн, право яких віднесено до так званої англо-саксонської (англо-американської) «сім'ї» правових систем. Причиною насамперед є те, що в цих країнах домінує позитивістське сприйняття суті права виключно через визнання і застосування відповідних норм судом. Подібна судова «експертиза» правових норм вважається самодостатньою як за змістом, так і за наслідками. До того ж у зазначених країнах важливу роль у сфері правотворчості відіграє судовий прецедент, який у багатьох випадках слугує заповненню прогалин, утворених за наслідками прийняття і дії законів. Суди, застосовуючи норми законів чи створюючи з вказаною метою нормативні і обов'язкові прецеденти, тлумачать відповідні закони, проте немає ніякої потреби визнавати таке тлумачення офіційним, тобто наголошувати на його обов'язковому характері.

У країнах, право яких віднесено до так званої романо-германської (континентальної) «сім'ї», з урахуванням несприйняття тут судового прецеденту як джерела права в цілому, поняття офіційного тлумачення також практично не вживається. Сказане насамперед стосується теорії і практики розвинутих країн, де міцні позиції зберігає ідеологія юридичного позитивізму, де судова влада має реальний авторитет, де судові рішення є своєрідною найвищою апробацією правових норм. У цих країнах формула «юрисдикція національних судів поширюється на всі правовідносини внутрідержавного характеру» вже давно є аксіомою. Звідси будь-яке судове рішення ґрунтуватиметься на казуальному тлумаченні правових норм, що застосовувались. Таке тлумачення матиме обов'язковий характер у конкретній справі. Як зазначалось, судове рішення не може мати наслідків прецеденту, що відповідно унормовує дії інших судів під час розгляду аналогічних справ. З другого боку, суди не уповноважені тлумачити правові норми поза межами їх застосування у конкретних справах.

Однак поняття офіційного тлумачення залишається у науковому обігу і навіть є конституційно визнаним на наших теренах. Рудиментарність цього поняття, органічно пов'язаного з юридичною теорією і практикою попередніх часів, зумовлює його певну невизначеність. Така невизначеність найбільш наявна з огляду на зміст явища конституційної юрисдикції.

Вважається, що офіційне тлумачення відмінне від інших видів тлумачення правових норм насамперед за юридичними наслідками: воно є обов'язковим, і його застосування може бути гарантоване державним примусом. Офіційне тлумачення звичайно класифікують як нормативне і казуальне. Нормативне офіційне тлумачення поширюється на абстрактне коло загально визначених учасників певних суспільних відносин. Ознакою нормативного тлумачення є можливість його неодноразового застосування в юридичній практиці. Казуальне офіційне тлумачення є обов'язковим тільки для тих учасників конкретних правовідносин, яким воно безпосередньо адресовано¹. Воно не може слугувати офіційним юридичним підґрунтям для прийняття рішень за відповідною аналогією у перспективі. Іншими словами, казуальне офіційне тлумачення є обов'язковим лише для тих суб'єктів права, стосовно яких воно надано. Разом з тим, на мою думку, за принципом прецеденту лише нормативне офіційне тлумачення є обов'язковим для органу державної влади, який його здійснив, хоча і казуальне офіційне тлумачення породжує для цього органу певні юридичні наслідки.

Ще однією особливістю нормативного тлумачення є те, що його наявність може бути визнана шляхом закріплення в конституціях чи спеціальних законах повноважень певних державних органів (насамперед органів конституційної юрисдикції) здійснювати офіційне тлумачення нормативно-правових актів. Саме таке тлумачення іноді називають легальним. З другого боку, казуальне офіційне тлумачення звичайно спеціально не закріплюється, проте воно здійснюється у зв'язку з реалізацією інших повноважень відповідних органів, зокрема вирішенням питань конституційності певних (звичайно нормативних) правових актів. У переважній більшості країн відповідні можливості конституційної юрисдикції обмежуються казуальним тлумаченням цих актів і самого основного закону саме у процесі визначення відповідності перших останньому. Найчастіше казуальне офіційне тлумачення здійснюється в мотивувальній частині правозастосовного акта.

Важливим є і те, що нормативне офіційне тлумачення відрізняється спеціальною формою (формою спеціального правового акта) і особливим порядком здійснення. П.О. Недбайло першим назвав акти офіційного тлумачення правових норм інтерпретаційними актами. Він слушно вважав, що ці акти існують поруч з нормативними та індивідуальними, проте вони є окремим різновидом правових актів. На його думку, інтерпретаційні акти нових норм права не містять і конкретних правовідносин не породжують. Вони є юридичним засобом правильного та ефективного застосування правових норм². До сказаного

¹ Н.Н. Вопленко. Официальное толкование норм права. М., 1976. – С. 12–14.

² П.Е. Недбайло. Применение советских норм права. М., 1960. – С. 488.

додамо, що інтерпретаційні акти об'єктивно призначені саме для здійснення нормативного офіційного тлумачення.

Прикладом інтерпретаційного акта є будь-яке рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення Конституції України або закону України. Інші рішення і висновки Конституційного Суду України є за своєю природою індивідуальними актами констатуючого або касуючого характеру. Певні застереження можливі стосовно природи рішень і висновків у справах щодо конституційності законів та інших визначених нормативних актів і чинних міжнародних договорів відповідно. Прийнято вважати, що наслідком їх прийняття і давання є здійснення так званої негативної нормотворчості. Однак було б надміру категоричним стверджувати, що такі рішення і висновки Конституційного Суду України є нормативними актами.

Проблема нормативності актів офіційного тлумачення є на сьогодні чи не найгострішою з позицій теоретичної оцінки конституційної юрисдикції в Україні. В юридичній літературі, виданій на теренах колишнього СРСР, велася дискусія щодо природи нормативності інтерпретаційних актів. Одна з позицій у цій дискусії полягала в тому, що норми, які містяться в таких актах, є невід'ємною частиною норм правових актів, котрі є предметом тлумачення. Однак, на мою думку, така позиція є неприйнятною, адже тим самим припускається можливість зміни норми права шляхом її тлумачення, навіть офіційного. Тим самим тлумачення набуватиме характеру безпосередньої нормотворчості.

Не можна також погодитися з міркуваннями тих авторів, які вважають, що процес офіційного тлумачення містить певні «правотворчі елементи», а інтерпретаційні акти є «допоміжними нормативно-правовими актами, що мають за мету уточнення, зміну, затвердження або роз'яснення правових норм, що були прийняті раніше»¹. У теорії права правотворчість і тлумачення традиційно розглядаються як різні, самостійні форми юридичної практики. Більше того, тлумачення, що не є офіційним, вважається однією із стадій процесу застосування норм права.

Практика і сама ідея нормативного офіційного тлумачення мають значні особливості, пов'язані саме з нормативністю інтерпретаційних актів. Ці акти не можуть підміняти нормативно-правові акти, які є предметом тлумачення. Нормативне офіційне тлумачення, по суті, не має самостійної практичної значущості, воно є реально авторитетним лише у зв'язку з реалізацією правових норм, смисл яких з'ясувався і роз'яснювався у відповідний спосіб. Інтерпретаційні акти можуть діяти тільки у період чинності витлумачених нормативно-правових актів. До того ж прийняття інтерпретаційних актів звичайно віднесено до компетенції органів конституційної юрисдикції, не уповноважених на позитивну нормативну правотворчість. У випадку Конституційного Суду України виняток становить регламентація організації його внутрішньої роботи.

¹ Н.Н. Вопленко. Зазначена праця. – С. 32, 53–54.

Об'єктивно будь-який інтерпретаційний акт має допоміжний характер відносно нормативно-правового акта – предмета тлумачення. Такий його характер дістає вияв при реалізації, насамперед застосуванні, відповідних норм права. Залишаючись структурно самостійним з позицій загальної характеристики правової системи, інтерпретаційний акт є функціонально субординованим відповідному нормативно-правовому акту. Тому його за юридичною природою, а не за формою, можна вважати своєрідним «підконституційним» або «підзаконним» правовим актом. Певні застереження можливі щодо нормативного офіційного тлумачення, яке має автентичний характер, адже таке тлумачення звичайно здійснюється у формі акта, норми якого є предметом цього тлумачення. Проте ці застереження не впливають на наведену оцінку юридичної природи інтерпретаційних актів.

Нарешті, заслуговує на увагу логічна неузгодженість ідеї офіційного тлумачення як нормативної правотворчості і практики автентичного тлумачення. Завжди є реальнішою перспектива уточнити і конкретизувати нормативно-правовий акт шляхом не самотлумачення, а новелізації. Адже, як зазначалось, форма акта офіційного автентичного тлумачення і форма нормативно-правового акта – предмета тлумачення мають бути однаковими.

За будь-яких умов нормативне офіційне тлумачення має специфічне функціональне призначення і відіграє істотну роль у механізмі правового регулювання суспільних відносин у тих країнах, де цей феномен визнано. Інтерпретаційні акти є самостійним різновидом правових актів, відмінним від нормативних та індивідуальних правових актів. Водночас інтерпретаційні акти не можна розглядати як засоби безпосередньо нормативно-правового регулювання, адже ці акти виконують в ньому допоміжну, вторинну, опосередковану роль. Як зазначалось, вони є юридичними засобами правильного та ефективного застосування правових норм, своєрідною «службовою інструкцією» з такого застосування.

Ще однією актуальною проблемою з позицій теоретичної оцінки конституційної юрисдикції в Україні є проблема юридичної сили актів офіційного тлумачення та їх обов'язковості. На мою думку, юридичну силу інтерпретаційних актів не можна абсолютизувати і ототожнювати з силою нормативно-правових актів, що є предметом тлумачення. Рішення Конституційного Суду України у справах щодо офіційного тлумачення Конституції України або конкретних законів, як наголошувалось, є за юридичною природою «підконституційними» і «підзаконними». Вони втрачають реальний сенс після відповідних змін до Конституції України чи законів України.

Не можна також не врахувати місце Конституційного Суду України в державному механізмі, в цілому визначене за принципом поділу влади, його реальне призначення у здійсненні державного владарювання, юридичну природу актів Конституційного Суду України та їх роль у системі правових актів тощо. Як наслідок юридична сила інтерпретаційних актів Конституційного Суду може відбитися у важливих змінах щодо застосування актів – предметів тлумачення, але аж ніяк не у змінах щодо їх змісту.

Не викликає сумнівів те, що з прийняття інтерпретаційних актів Конституційним Судом України випливають певні юридичні наслідки. Наявність цих наслідків насамперед зумовлена конституційно визначеною обов'язковістю до виконання відповідних рішень єдиного органу конституційної юрисдикції. Така обов'язковість є загальною: вона стосується всіх органів державної влади, включаючи Верховну Раду України. Проте остання є не тільки єдиним органом законодавчої влади, вона уповноважена здійснювати установчу владу, вносячи зміни або беручи участь у внесенні змін до Основного Закону відповідно до статей 155 і 156 Конституції України.

Тому парламент, змінивши закон або Конституцію України чи у відповідний спосіб посприявши їх зміні, може «нейтралізувати» інтерпретаційний акт Конституційного Суду України. Така «нейтралізація» може відбуватися у процесі і за наслідками складної взаємодії Верховної Ради України, Президента України і Конституційного Суду України в межах їх компетенції (процедура накладання і подолання вето, ініціювання і розгляд на предмет конституційності чинних законів тощо).

Обов'язковість рішень Конституційного Суду України, зокрема у справах щодо офіційного тлумачення, стосується і самого єдиного органу конституційної юрисдикції. За будь-яких умов ні Конституція України, ні Закон України «Про Конституційний Суд України» ніяких застережень стосовно їх обов'язковості не містять. У цьому випадку Конституційний Суд України, по суті, уповноважений діяти за принципом внутрішнього прецеденту, в основу якого покладено відому ідею *stare decisis* («вирішую так, як було вирішено раніше»). На мою думку, єдиний орган конституційної юрисдикції не може у перспективі «відхилятися» від своїх попередніх рішень щодо офіційного тлумачення, мотивуючи це потребою пристосування правових норм і практики їх застосування до так званих сучасних потреб. Згадуваний П.О. Недбайло справедливо критикував тих авторів, котрі припускали коригування тлумачення правових норм, зумовлене політичними міркуваннями або змінами у правосвідомості. Він відкидав підхід, за яким нові умови продовжують новий смисл закону¹. Конституційний Суд України при здійсненні офіційного тлумачення насамперед повинен з'ясовувати волю нормотворця на момент прийняття відповідного нормативно-правового акта.

¹ П.Е. Недбайло. Зазначена праця. – С. 442–444.

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

ДУХОВНІ ДЖЕРЕЛА ОБОРОНИ МЕНТАЛІТЕТНИХ ТРАДИЦІЙ «КОЗАЦЬКИХ КОНСТИТУЦІЙ»

О. Мироненко,
суддя Конституційного Суду України,
доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент
Академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України

Козацькі права і вольності, на сторожі яких починаючи з XVI століття пильно стояли січовики, були уконституційовані, головним чином, в їх неписаних звичаях і традиціях, що, у свою чергу, відповідали такій самій «народній конституції» русів. Концептуальною ж основою розробки перших у вітчизняній історії писемних правових актів конституційного характеру, їх оборони від численних порушень, захисту законсервованих у «козацьких конституціях» менталітетних морально-етичних і правових звичаїв, стрижнем яких виявилась усезагальна соціальна рівність та «вольності, які мали предкі і отці наші», стала скарбниця національної політико-правової думки у вигляді богословських та світських вчень.

Боротьба українського козацтва і селянства з ляхами, турками і татарами, що розгорнулася на межі XVI–XVII століть, тобто тоді, коли у світі вже з'явилися не лише неписані, а й піонерського характеру писані хартії – конституції англійських володінь у Північній Америці, дала першопоштовх розвитку почуття національної гідності «козацького народу», який іменувався тоді «російським родом», «малополяками», «малоросами» тощо. Це дозволило Й. Борецькому, І. Копинському та І. Курцевичу у «Протестації» (1621 рік) піднести роль козацтва до рівня захисника інтересів і прав усього народу, з якого вийшов цей стан, тобто закласти деякі основи для формування доктрини, що через багато десятиліть стала називатись національною чи державницькою ідеєю, або ідеєю, яка, всотуючи в себе ідеологію розвитку людської спільноти як окремої нації у власній державі, прагнення до цілісності кордонів, могутності країни та добробуту народу, формулюється у конституції такої держави і найтіснішим чином взаємодіє і навіть співпадає з головними конституційними принципами і нормами, що повинні бути надійно захищеними відповідно до загальнодержавних потреб і національних інтересів. І хоча до досконалої ідеології розвитку нації і держави, не кажучи вже про усвідомлення національних потреб і інтересів, у XVII столітті було ще далеко, оскільки українство не мало навіть власного

імені, селянсько-козацький рух готував поживний ґрунт для визрівання такої ідеологеми. Отже, український конституціоналізм поступово започаткувався вже не лише як практика, а й як доктрина, тобто на теоретичному рівні.

З другого боку, збройні виступи козацтва призводили до все більшого утиску їхніх прав і вольностей, уконституційованих уже не лише у «правді батьків», а й в багатьох польсько-литовських привілеях. Такий утиск дістав вияв у низці виразно «антиконституційних» навіть для тієї пори актів – Роставицькій угоді 1619 року, Куруківській угоді 1625 року, Переяславській угоді 1630 року і, особливо, в Ординації війська Запорізького 1638 року, яка, по суті, скасовувала ознаки козацької державності. Але саме такі відверті порушення «козацьких конституцій» сприяли подальшому посиленню національно-визвольної боротьби, що призвело до її вибуху у 1648 році і становленню вже Гетьманської держави.

Тривалий час концептуальні засади суспільної свідомості «козацького народу», формули його поведінки, потреб та інтересів, фундаментальних цінностей, єдності духовності й моралі як елементів зв'язку між поколіннями, першоджерел традицій викладались і обґрунтовувались у творах чи усних проповідях, що разом узяті складали систему розумових уявлень еліти українства XV–XVIII століть про державу, право, суспільство, людину, владу, управління, добро, зло, «правду», «благодать», справедливість, рівність тощо, на основі яких «народна конституція», тобто звичаї і традиції русів, розвивалась і закріплювалась у козацьких правах і вольностях, з'являлись першопочатки державного устрою і поступово складалась українська нація. Така система еволюціонізувала з двох напрямів мислення – богословської, переважно православної, політико-правової думки та скарбниці вчень вітчизняних мирських, тобто світських, мислителів. Обидва різновиди правових і політичних ідей спочатку мали одну основу – морально-правову культуру мешканців руських князівств, «правду батьків», біблійні догми, неоплатонізм, аристотелізм, повчання візантійських «отців церкви», проповіді староруських священнослужителів, апокрифічні твори, давньоруську міфологію, літописання та ін.

Провідними апологетами морального і правового багажу минулого, головними концептуальними оборонцями недоторканності «конституції предків», як і за доби Київської Русі, стали твори і проповіді православних священнослужителів завдяки їх жорстким консервативним позиціям. Такі вчення сягають своїм корінням у богословські догмати візантійської церкви ще до хрещення пращурів українства, Біблію, повчання і проповіді Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоуста, Афанасія Олександрійського, Іоанна Дамаскіна, Фотія, Климентя Охридського, Максима Исповідника, Теодора Райтського, Порфірія, Псевдо-Діонісія, Ареопагіта, правові засади Новоканону, Еклоги, Закону Судного людем, Прохірону, Правди Руської, церковних уставів київських князів тощо.

Значний вплив на богословські догмати вітчизняної церкви періоду, що розглядається, справила офіційна доктрина константинопольської церкви, автором якої виступив систематизатор ісіхазму візантійський церковний діяч Григорій Палама (1296–1359), який пропагував аполітичність, досягнення сво-

боди в аскетизмі, послушності, спокої. Його послідовники – Кипріян Святий (?–1406), Григорій Цамбалак (1364–1420) та інші поширювали переведен на слов'янську мову погляди Григорія Богослова та Іоанна Златоуста, у свої похвальних словах пропагували зверхність божественної влади над світською «законом праведного», тобто божественного, над «законом неправедним», що : тогочасних позицій можна розуміти і як вимогу відповідності «людських законів законам небесним». Ці твердження поступово створювали підґрунтя для правового явища, яке через кілька століть отримало назву конституційної юстиції. У руслі такої доктрини богослови доводили й зверхність церкви над державою, неприпустимість втручання князів і королів у церковні справи, підносили роль ченців у суспільно-політичному житті, готували основи для єднання грецької і римської церков.

У справі такого роду єднання їм допомагав митрополит Михаїл (1445–1474) – автор «Послання» до папи Сікста IV з відповідними пропозиціями, а завершили політико-ідеологічне обґрунтування Брестської унії єзуїтські поводири – вчитель з Львова Б. Гербест (1531–1593), львівський канонік П. Скарга (1536–1612) та православні духовні служителі М. Рогоза (?–1599), К. Терлецький (?–1607), І. Потій (1541–1613) та деякі інші¹. Але названа унія не виявилася консолідуючим фактором, оскільки вона значною мірою не відповідала колишнім догматам православ'я, тобто вступила у своєрідну конфронтацію зі староруською «благодаттю», яка міцно укорінилась у свідомості поколінь прашурів українства. Вона поклала початок жорстоким політичним чварам і бійкам, багатівіковому національному розбрату, політичній і релігійній ворожнечі, що не вщухає вже понад 400 років.

У ті часи на захист «благодаті», прав православних, тобто тодішньої «народної конституції», активно виступили К. Острозький (1526–1608), Г. Балабан (1530–1607), М. Копистенський (кінець XVI–початок XVII століть) та інші політичні й церковні діячі², які надали нового дихання особливому жанру політичної ідеології – полемічній літературі.

Дискусійним зараз є питання про те, що саме захищали вітчизняні мислителі XVI–XVII століть: правові основи сучасної їм польсько-литовської «шляхетської демократії», викладені у конституціях та інших нормативних актах Речі Посполитої, чи «народну конституцію» русів, рутенців, яка стала моральним і концептуальним стрижнем для еволюції звичаєвого козацького права? Аналіз документальних джерел свідчить, що навіть відверті прихильники католицизму і уніатства з числа вітчизняних богословів, лише за деяким винятком, не стояли однозначно на позиціях «шляхетської демократії», а звертались у своїх роздумах до суто менталітетних, у т. ч. і правових, традицій Київської Русі, Київської землі. Православні ж священнослужителі досить твердо дотримувались старих догматів, звичаєвого права православної церкви і тим самим

¹ Докладніше див.: *Мироненко О.М.* Проблема прав і свобод людини в українській богословській думці доби середньовіччя. – К., 1995.

² Там само.

поступово створювали міцний концептуальний фундамент для оборони давньоруської «правди» і «благодаті» та забезпечення відповідності їм нових «козацьких конституцій».

Про це свідчить і той факт, що вже після входження більшості українських територій до складу Речі Посполитої у творах і проповідях священнослужителів (не тільки православних) назва «Україна» практично не вживалась, а найменування «Русь», «Руський» навіть стосовно етнічних суто українських земель поступились їх грецьким вимовленням – «Росія», «Російський»: у «Граматиці» (1591) львівського братства – «многоименитый Российский народ», «страна Российская»; у «Посланні» (1592) цього ж братства – «князь Владимир, крестивший весь Российский народ»; у острозькому виданні «Постничества» (1594) – «православный Российский народ»; у «Реєстрі братському» (1615) – «наш Российский род», «славный народ Российский и прочие народы пресладчайшего языка славенска»; у «Євангелії учительному» (1616) – «старожитный народ Российский»; у «Часослові» (1617) – «Россия киевска», в «Анфологоні» (1619) – «Россия Малая», у «Повчаннях св. Дорофея» (1628) – «славный народ Российский», в «Анфологоні» (1636) – «Святой великий Российский князь Владимир», «всей церкви православной Российской», «презацный народ Российский»; у «Листі» (1640) Луцького братства – «православная церковь Российская». Київський митрополит М. Рогоза вже з 1590 року замість визнаних до нього «всея Руси» чи «всея Руси» став вживати у своєму титулі словосполучення «архиепископ всея России» або «всея Росии». Після нього це ж саме робили І. Потій, Й. Борецький, І. Копинський, П. Могила, а щодо прямого наступника І. Потія Йосифа Руцького вживалось найменування «архиепископ всего Российского языка». Такі зміни багато в чому проливають світло на уподобання релігійної еліти тогочасної України.

У західних джерелах періоду, що розглядається, етнічні українські землі часто називали «нижньою Руссю», «Малоросією», «Козацькою землею», а російські території – «верхньою Руссю», «Московщиною», «Росією» тощо.

На межі XVI–XVII століть найважливіші питання державного устрою, захисту прав віруючих у богословській думці порушували сповідувачі не тільки православної, а й інших гілок християнства. До останніх, наприклад, належав українського походження київський католицький єпископ та сенатор кінця XVI століття Й. Верещинський (1532–1599). У низці трактатів-послань до польського короля, проектах «Спосіб осадження нового Києва», «Війську Запорізькому пресвітлому виказі» та інших цей проповідник, спираючись на «народну конституцію» русів та традиціоналістські схеми «Старого Завіту», обґрунтовував близькі до державницьких обриси козацького устрою на Задніпров'ї, територіальних військово-політичних утворень, одним з перших серед мислителів почав вживати назву «Україна», започаткував ідею Великого князівства Руського, підлеглого польській короні, тобто ідею, яка набула поширення у середині XVII століття.

Та головними натхненниками творців і захисників звичаєвого церковного права, «козацьких конституцій» все ж виявились православні священнослужи-

телі. Одним з найяскравіших представників полемічної літературно-політичної творчості був Іван Вишенський (1550–1620)¹. Виходячи з основних положень «конституції батьків» він зображав суспільство як засновану на принципах первісного християнства соборну громаду, гостро критикував політичний лад своєї доби, закликав до боротьби з тиранією, пропагував природну рівність людей, колективізм, висував ідеї усупільнення майна, бачив головне призначення влади, яка належить Богові, а не царям і королям, у ствердженні законності і соціальної справедливості. Це дає привід вважати І. Вишенського одним з вітчизняних фундаторів ідеї консервації менталітетних морально-етичних і правових настанов предків, тобто ідеї, що через кілька століть еволюціонізувала у доктрину новітньої конституційної юстиції. Підкреслимо, що така ідея була сформульована І. Вишенським незалежно і навіть на кілька років раніше від англійського судді Е. Кока (1552–1634), якого можна назвати батьком – натхненником англо-саксонської системи конституційного контролю.

Невідомий богослов, котрий іменував себе Христофором Філалетом (кінець XVI–початок XVII століття) у полеміці з П. Скаргою в «Апокрисисі» (1598), на відміну від того ж Е. Кока, домагався скасування станового поділу суспільства, налагодження стосунків між королем і підданими на ґрунті природних прав і суспільного договору, тобто на сталому і визнаному правовому багажі минулого, визнання шляхтою дійсних політичних прав людей, а не хизування удаваною демократією. Сучасники Христофора, теж невідомі полемісти Клірик Острозький (підготував у 1598–1599 роках два «Описи») і творець (на думку І. Франка, ним міг бути Ю. Рогатинець (?–1605) антиуніатської публіцистичної «Перестороги», давали гідну відповідь на потуги І. Потія обмежити вольності і політичні права прихильників стрижня «благодаті» пращурів українства – православ'я.

Збагачували богословську державно-правову думку XVI–XVII століть і численні православні братства і братські школи, які до того ж дали практичні зразки організації громад на засадах рівності, свободи і дійсного братерства². Згодом з них постали колегії, академії, тобто центри розвитку національної культури, освіти і науки. Братські школи виховали для української політико-правової думки таких мислителів, як Й. Борецький (?–1631), котрий підготував «Аполлею апології» і разом з І. Копинським (?–1640) – автором філософського трактату «Абетка духовна» одним з перших почав усвідомлювати категорію етнічної свободи українства, шукати звільнення з-під польського гніту у політичному союзі з Росією; архимандрит З. Копистенський з творами «Палінодія», «Книга о вірі», «Книга про правдиву єдність православних християн», який з позицій нерозривних зв'язків козацтва з русичами обстоював ідеї суворої відповідності сучасних йому богословських постулатів і козацьких звичаїв «староруській правді» і «благодаті», різко виступав проти католицизму і унії, що, на його думку, калічили, спотворювали не тільки сталі православні закони, а й традиційну церковно-

¹ Іван Вишенський. Сочинения. – М., 1955.

² Див.: Пам'ятки братських шкіл на Україні. Кінець XVI–початок XVII століття. Тексти і дослідження. – К., 1996.

слов'янську мову; брати Степан (1570–1620) та Лаврентій (?–1634) Зизанії-Тустановські, які виступали за природну рівність людей, відокремлення церкви від держави, свободу совісті тощо (твори «Катехізіс», «Казання святого Кирила», «Лексис»¹, «Граматика словенська»); К. Транквіліон-Ставровецький (?–1646), котрий у «Зерцалі Богословії» змалював «золотий вік» людства у минулому, доки диявол не посіяв гординю і не позбавив людей природної і божественної рівності, та ін². Таким чином, у К. Транквіліона-Ставровецького саме диявол з рисами польських та інших іноземних гнобителів ставав головним порушником положень «найдосконаліших конституцій батьків».

У 1620 році зусиллями П. Сагайдачного було відновлено Київську православну митрополію, яку очолив спочатку Й. Борецький, а після нього – П. Могила (1596–1647). Останній у політичних творах «Анфологіон», «Літос, або камінь» та ін. закликав світських можновладців до турботи про підданих, підпорядкування давно уконституційованим у народному менталітетові законам і чеснотам, рівноправ'я православ'я і католицизму. Найвидатнішою ж його заслугою стало заснування Лаврської школи, Київської колегії, що згодом перетворилась на Києво-Могилянську колегію (академію) – кузню українських політичних мислителів і державних діячів.

Якщо один з перших ректорів Києво-Могилянської колегії С. Косів (?–1657) виявив себе противником політичної орієнтації на Москву (головний твір «Патерікон»), то його наступники І. Гізель (1600–1683), Л. Баранович (1620–1693), І. Галятовський (?–1688), Ф. Сафонович (?–1677) та інші стали послідовними політичними прибічниками союзу з Росією, авторами політичних обґрунтувань єднання східно-слов'янських народів. І. Гізель у роботах «Мир з Богом людині», «Твір про всю філософію» та інших обумовлював такий союз вимогами від російського царя надання на основі ухвалення нових законів, які відповідали б стародавнім досконалим природним правам, політичних свобод і вольностей пригніченому люду, церковної автономії України. Саме за наполяганнями І. Гізеля Київщина за Андрусівським перемир'ям не була відлучена від Гетьманщини. Щодо приписування йому авторства «Синопису», який вміщує чимало постулатів з позицій великодержавної монархістської політичної ідеології, то таке твердження сумнівне.

Л. Баранович (твори «Меч духовний», «Труби словес проповідних» та ін.) тлумачив по-своєму «фольклорну конституцію» батьків, виправдовував становий політичний устрій і соціальну нерівність у суспільстві. І. Галятовський (твори «Ключ розуміння», «Небо нове», «Скарбниця потрібна», «Наука, або спосіб

¹ Такі роботи разом з «Лексиконом словенороським та імен тлумачення» (1627) П. Беринди, «Лексиконом словено-латинським» (середина XVII століття) А. Корецько-Сатановського та Є. Славинецького не тільки сприяли становленню української літературної і розмовної мови, а й відігравали важливу роль у живленні коріння українства, вихованні глибокої поваги до традицій і звичаїв русів, охороні їх менталітетних, у т. ч. і правових, надбань.

² Кирило Транквіліон-Ставровецький. Зерцало Богословії. – Нью-Йорк, 1970.

зложення казання» та ін.) засуджував уніатство, іслам, іудаїзм та інші релігії, які не сприймалися у звичаях предків, тобто виявляв себе рішучим противником свободи совісті. Ф. Сафонович – автор знаменитої «Хроніки з літописів стародавніх», що й лягла в основу згаданого «Синопису», відстоював недоторканність міфічної конституції, тобто ідеї суспільного договору, договірного походження держави і пріоритету досконалих природних прав людини, які спотворюються новими «шкідливими» законами. За 200 років до скасування кріпацтва за повне звільнення селян від панщини, за заборону смертної кари, за мир між народами, свободу совісті, свободу творчості теж з позицій необхідності консервації менталітетних морально-етичних і правових настанов минулого виступав проповідник соцініанства на Україні А. Вишоватий (1608–1678). Ігумен Афанасій Берестейський (1592–1648) з трибуни польського сейму вимагав у короля Володислава IV повернення колишніх прав православної церкви, уконституційованих в уставах Володимира Великого та Ярослава Мудрого і спотворених новими «штучними законами», свободи православ'я, за що ляхи стратили його лютою смертю. За тверду оборону такого ж правового багажу православ'я по-звірячому був замордований татарами київський митрополит Макарій (?–1497), а турками – архімандрит М. Токаревський (1620–1678).

Природні негативні права людини, зафіксовані у Біблії, князівських і козацьких актах конституційного характеру відстоювали київські митрополити – прихильник гетьмана І. Виговського Д. Балабан (?–1663), радник Ю. Хмельницького, ідейний натхненник Слободищенського трактату 1660 року, а згодом прибічник П. Дорошенка і турецької орієнтації Й. Нелюбович-Тукальський (?–1675), екзарх царгородського патріарха в Україні, захисник реформи П. Тетері А. Винницький (?–1679), один із засновників політичної філософії на Україні, прихильник союзу з Росією, звинувачений згодом як опозиціонер Петра І Й. Кроковський (?–1718) та ін. Довго сидів за ґратами за пропаганду ідеї воз'єднання Закарпаття з усіма українськими землями на підставах «конституції батьків» священник-полеміст, політичний в'язень М. Андрелла (1637–1710).

Ідеології колективізму, соціальної рівності, альтруїзму, тобто ідеології, що має своїм поживним ґрунтом менталітет пращурів, уконституційований у пам'яті багатьох поколінь, ідеології, яку можна аргументовано вважати національним надбанням саме українства, його головною національною рисою, яка відрізняє українців від інших націй і відкидає індивідуалізм, соціальну нерівність і егоїзм, дотримувався православний опікун убогих і бідних, засновник Чернігівської колегії єпископ Іоанн Святитель – Іван Максимович (1651–1715). Палким проповідником високої моральності нових законів, що виходять з менталітетних настанов батьків і ґрунтуються на них, необхідності втілення у свідомість політичних діячів чеснот, скромності, доброзичливості, безсрібництва виявив себе автор понад 20 праць, найвідомішою з яких є «Книга житій святих (Четы Мінеї)» Дмитрій Святитель – Данило Туптало (1651–1709).

Його добрим приятелем, але не однодумцем, був митрополит С. Яворський (1658–1722), який у творах «Камінь віри», «Знаменіє пришествя антихриста та

кінця світу» та ін.¹ виявив себе гарячим прихильником україно-російського політичного єднання, реформ Петра I, рішуче відкидав ідею державності України, протестантизм, пропагував стану нерівність. Суспільство у Яворського, який потрапив під досить сильний вплив не правових традицій пращурів, а деяких сучасних йому західних теорій, поділяється на чотири колеса: колесо князів, бояр, вельмож і царських радників; колесо військових; колесо священнослужителів; колесо селян-землеробів, міщан, купців, художників, ремісників. Самодержавна влада, прибічником якої був митрополит, тримається на перших трьох колесах, а четверте – «скрипляче, ледаче і скигляче» – хвилює його дуже мало. Царя Яворський закликав панувати над тілом людини і надати можливість церкві контролювати душу. В останні роки життя мислитель почав відходити від авторитарних політико-правових концепцій і схилився до етико-гуманістичних поглядів, тобто його постулати все більше повертались до русла відповідності «козацьким обыкновениям», заснованим на положеннях «народної конституції» русів.

З 1700 року і до кінця життя С. Яворський працював у Росії, обіймаючи посади митрополита рязанського та муромського, а згодом – екзарха і блюстителя патріаршого престолу. У 1716 році Петро I викликав до Росії ще одного видатного представника українських земель – ректора Київської академії Ф. Прокоповича (1681–1736). Він увійшов в історію як фундатор нового церковного права в Російській імперії, богослов, філософ, історик, математик, релігійний і політичний діяч і мислитель, письменник. Обіймаючи посаду єпископа псковського, Ф. Прокопович засновує і очолює гурток «Вчена дружина», Карповську семінарію, активізує діяльність Слов'яно-латинської академії, в яких формується ядро майбутньої Петербурзької Академії Наук (відчинила двері у 1724 році), стає ініціатором скасування патріаршества у Росії, провідником церковної реформи Петра I, автором «Духовного регламенту», що на тривалий час перетворюється на своєрідну «церковну конституцію», тобто засадничий правовий акт і для російської, і для української православної церкви. З 1721 року Ф. Прокопович – віце-президент щойно створеного Синоду, практично, головна духовна особа російського православ'я, оскільки очолював Синод обер-прокурор, тобто світський сановник, а інших віце-президентів Ф. Прокопович просто підминає під себе.

В останні 15 років життя мислитель зосередив у своїх руках творення основних правових засад функціонування панівної церкви у Російській імперії: тлумачення релігійних догматів, дотримання обрядів, питання духовної цензури, духовної освіти, боротьби з єретиками, уніатами, розкольниками та ін. У червні 1726 року Ф. Прокопович дістає ще й посаду архієпископа новгородського.

Як концептуальний натхненник нового православного церковного права, безпосередній автор численних юридичних актів у цій важливій галузі суспільного життя Російської імперії, крупний церковний діяч Ф. Прокопович виявив себе дійсним новатором. Спираючись на теологічні доктрини «отців православ'я», в офіційних урядових законопроектах, проповідях, художніх творах, публіцистиці він, по суті, оголошує війну колишнім церковним догмам, духовній московській

¹ Яворський С. Філософські твори. – К., 1993.

старовині, боярському консерватизму, патріаршеству, чернецтву, нещадно висміює менталітетне російське очікування чудес, віру в мощі, забобони, вимагає негайного очищення церкви від неграмотних попів, розпусти і моральної деградації, доводить гріховність римського папи.

Виходячи з цього Феофан, на відміну від своїх попередників – богословів не може вважатись апологетом старого церковного звичаєвого права, тобто захисником староруської «благодаті». Відступивши від традиційного богословського консерватизму, він виступив у ролі творця нових правових норм для церкви, але створена ним «церковна конституція» повністю відповідала глибинним основам руського православ'я, очистила його від чужорідних нашарувань, привнесених католицизмом, уніатством, протестантизмом та іншими релігійними напрямками, від власних, застарілих за 700 років, догм і уявлень і на століття стала правовим стрижнем для православ'я. Підкреслимо, що, гостро критикуючи уніатство, католицизм, Ф. Прокопович не заперечує свободи віросповідання, а у церковній полеміці навіть захищає прихильників лютеранства. У 1726 році Таємна канцелярія звинуватила мислителя у зраді інтересів православної церкви, підриві церковних догматів і навіть у «схильності до світського способу життя». Та й у цій політичній сутичці перемога була на боці Феофана¹.

Правова і політична платформа мислителя, окрім згаданого «Духовного регламенту», викладена у низці полемічних творів і трактатів, написаних російською мовою у період 1704–1730 роки: «Владимир», «Епінікіон», «Правда волі монаршої», «Розшук історичний», «Слово про владу і честь царську», «Богословські твори», «Слова і промови повчальні, похвальні і поздоровчі», «Міркування про безбожжя», «Коротка повість про смерть Петра Великого, імператора Російського», «Історія про обрання... Анни Іоанівни» та ін². Викладені у названих творах, а також проповідях правові і політичні ідеї стали ідеологічною основою державних реформ Петра I і висунули Ф. Прокоповича на пріоритетне місце серед інших «пташенят гнізда Петрова» (В. Татіщев, О. Меншиков, О. Курбатов, П. Ягужинський, П. Шафіров та ін.). Концептуальним історичним підґрунтям таких ідей для Ф. Прокоповича виявились вчення Анаксимена, Геродота, Фукидіда, Аврелія, Лукіана та інших античних авторів, теологів і гуманістів Ренесансу, філософським фундаментом – теорії Ж. Бодена, Р. Декарта, Ф. Бекона, Дж. Локка, Г. Галілея, Н. Коперника, юридичною і політичною базою – ідеї Г. Гроція, Т. Гоббса, С. Пуфендорфа тощо.

Ф. Прокопович – переконаний прихильник природно-правової доктрини (з деяким теологічним забарвленням), ідеї суспільного договору та його захисту від будь-яких «антиконституційних» порушень. Обґрунтовуючи існування природних прав людини та інших природних законів, мислитель не погоджується з

¹ Як політичний діяч Ф. Прокопович завжди перебував в епіцентрі політичної боротьби. Тут він виявив себе принциповою і досить жорсткою особистістю, а після смерті Петра I – «жахливим тираном» (визначення М. Костомарова), який нещадно розправлявся з усіма, хто стояв на його шляху.

² Прокопович Ф. Твори. У 3-х т. – К., 1979–1981.

Гоббсом, що людина від природи зла і знаходиться у стані війни всіх проти всіх. На його думку, найважливішим природним даром індивіда є совість, яка змушує його творити добро. Зло, зовнішні супостати, внутрішні лиходії, здоровий природний глузд людей і замисел Бога змусили їх згуртуватися, створити державу і шляхом договору передати владу монарху. Цей договір, як вчить Феофан, ні за яких умов і ніким не може бути порушеним. На його сторожі повинні стояти самодержавний монарх і весь державний апарат. Ще одне головне завдання держави – охороняти природні права людини, перш за все – право на земне щастя, гарантувати її свободи і вольності. Найперший обов'язок громадян – ніколи не відступати від «природної конституції» – суспільного договору, безсловесно підпорядковуватись монархові і дотримуватись законів, які творяться самодержцем для «темної маси», в ім'я «усезагального блага». Політичний ідеал Ф. Прокоповича – абсолютна спадкоємна монархія на чолі з освіченим монархом-самодержцем, якому підпорядковуються всі, у т. ч. і церква, одним із стрижневих напрямів діяльності якої стає захист від можливого спотворення не тільки «небесних законів», а й природного права і основ суспільного договору. Природна рівність людей у Прокоповича не веде до їх соціальної рівності у суспільстві, але соціальні біди (жебрацтво, пороки, злочинство тощо) можна усунути шляхом подолання нещастя і активного насадження освіти.

Фундаментом оборони нових «церковних конституцій», всіх первозданних правових конструкцій, за Ф. Прокоповичем, має бути «здоровий природний глузд». За задумом Бога, вільний і незалежний від природи народ один раз вирішив передати владу монарху і тепер ні за яких умов не може її ані відібрати, ані обмежити, ані критикувати у будь-який спосіб. У зв'язку з цим монарх стоїть вище закону, творить верховний суд над підданими, сам є непідсудним і видає «неотрицаемые» повеління. Окрім монархії, як вважає мислитель, існують ще й аристократія та демократія, але останні не виправдали випробування історією і є непридатними і неприйнятними для Росії. Монархія, у свою чергу, поділяється на два види: виборна і спадкова. Виборна монархія не може бути стабільною державою, а тому найкращою її формою є монархія спадкова, яка має лише одну ваду, коли спадкоємцем трону обов'язково визнається старший син самодержця. Він може виявитись нездатним до управління державою. Ось чому монарх повинен заздалегідь призначити свого наступника з числа будь-якого представника свого роду, а останній – ретельно готуватись до царювання.

Таким чином, Ф. Прокопович став фундатором не лише нового церковного права в Російській імперії, а й засновником теорії освіченого абсолютизму, яку після нього розвивали багато російських і українських просвітителів. Йому ж належить видатний внесок у піднесення не лише релігійної, а й світської освіти (праці «Перше повчання отрокам», «Буквар»), започаткування раннього класицизму в українській літературі, підготовку мовної ломоносівської реформи у російській літературі, революційне перетворення церковних проповідей на засіб правового і політичного виховання населення тощо.

Поряд з Ф. Прокоповичем близько двох десятиліть проповідував гуманістичну православну мораль батьків у Москві, Петербурзі, серед бурятів, тунгузів, якутів єпископ І. Кульчицький (?–1731). Як глашатай високоетичного правового багажу минулого, стародавніх руських і козацьких чеснот, захисник бідних і знедолених прославився намісник Тройце-Сергієвої Лаври, а згодом єпископ Білгородський, представник відомого українського козацького роду Юсааф Святитель – Яким Горленко (1705–1754). Багато років стійко відстоював політичні та релігійні права православної меншості, набуті колись козацьким гуртом на Правобережжі України, Матвій Значко-Яворський – Мельхіседек (1716–1809).

Таким чином, протягом кількох століть на землях сучасної України майже безроздільно панувала православна богословська ідеологія, і через внутрішньо притаманний їй консервативний характер вона виявилась провідною концептуальною силою, яка: а) найбільше впливала на політико-правову думку «козацького народу», мету, мотиви й оціночні фактори його боротьби і діяльності в усіх сферах, у т. ч. і в орбіті уконституціювання суспільного і наявних елементів республіканського державного устрою; б) сприяла єднанню державності і моралі на основі мови, культури та менталітету цього народу, який не мав ще навіть власного імені і називався «народом Російським», «козацьким родом», «малополяками», «малолитовцями», «малоросами», «малогреками», «малосербам», «черкасами», «хохлами» та ін.; в) виявилась одним з елементів зміцнення зв'язку між поколіннями русів і козаків, одним з джерел поступового формування козацького народу як української нації, її майбутніх фундаментальних цінностей, що сформулювались згодом у вигляді національної, державницької ідеї, національних, загальнонародних, загальнодержавних потреб та інтересів; г) стала провідною духовною силою не лише розробки, а й оборони «козацьких конституцій» від порушення «неправедними законами», забезпечення недоторканності «правди і благодаті» предків, відповідності їм самих «козацьких конституцій». Головною загрозою порушникам цих «конституцій», як і норм церковного звичаєвого права, був «гнів і кара Господня».

Та православна церковна думка була аж ніяк не єдиним джерелом як конституційних актів доби козаччини взагалі, так і їх оборони від «неправедних» законів та забезпечення відповідності «народній конституції» прашурів. Існувала ще й система політико-правових розумових уявлень мирських, тобто світських мислителів, що теж стала концептуальним підґрунтям уконституціювання менталітетних морально-етичних і правових постулатів русів у «козацьких конституціях», своєрідної консервації «правди і благодаті» часів Київської Русі і Литовсько-Руського князівства та обґрунтування необхідності захисту самих «козацьких конституцій» від численних порушень як з боку гетьманів і козацької старшини, так і московських царів та польських королів¹.

¹ Докладніше див.: *Мироненко О.М.* Проблема прав і свобод людини в українській світській політико-правовій ідеології доби феодалізму. – К., 1995.

Як і більш впливова протягом доби козаччини і гетьманщини охарактеризована вище православна богословська думка, такі вчення базувались переважно спочатку на неоплатонізмі, працях послідовників Аристотеля, отців православної церкви, староруських священнослужителів, а згодом – і на європейських світських теоретичних засадах засновників конституціоналізму як теорії і руху: Г. Гроція, Б. Спінози, Т. Гоббса, Дж. Локка, Д. Лільберна, С. Пуфендорфа, Х. Вольфа, Д. Віко та ін.

Треба відзначити, що ще до виникнення новітнього конституціоналізму як теорії і руху в деяких країнах слідом за створенням парламента (народні збори повноправних громадян) і крденців (законодавчі ради) італійських міст-держав, кортесів (станових представницьких органів) іспанських королівств стверджувався парламентаризм (Англія, Франція, Німеччина, Польща, Угорщина, Австрія, Чехія та ін.). Водночас з протопарламентськими і становими парламентськими інституціями разом з гаслами верховенства парламента (ще до закликів про верховенство конституції) в Європі виникли спеціальні органи – прямі попередники сучасних політичних, судових і квазісудових органів конституційного контролю. Йдеться про спеціальну комісію представників від чотирьох палат кортесів на чолі з верховним суддею Арагонського королівства (1163 рік), які здійснювали фаховий нагляд за тим, щоб нові закони не суперечили уконституційованим звичаям; про англійський комітет з 25 баронів (1215 рік), що відповідно до статті 61 Великої хартії вольностей оберігав цю Хартію від порушень з боку короля; про французький парламент (так іменувалась верхня судова палата, створена Людовиком IX у середині XIII століття), що складався з королівських радників та вчених-правознавців і виконував дорадчі функції у визначенні відповідності актів короля принципам і нормам римського права, яке діяло у південній частині країни, чи принципам і нормам звичаєвого права, яке панувало на півночі Франції; про німецькі курфюрсти з чотирьох князів і трьох архієпископів (1356 рік), які не тільки обирали імператора, а й унормовували його законодавчу діяльність шляхом укладення виборчих капітуляцій, що вимагали відповідності актів короля як рецептованому римському, так і власному «доброму» німецькому звичаєвому праву; про польські сенатські прибічні ради з 16 резидентів (1572 рік), яким надавались окремі функції контрольної, наглядової влади над королем; про англійські Таємні ради взагалі і створювані з частини їх членів Зіркові палати зокрема, які вже на початку XVII століття за теорією, обґрунтованою Е. Коком, у судовому порядку стали визнавати недійсними акти легіслатур північноамериканських колоній через їх невідповідність хартіям – конституціям, законам метрополії чи принципам і нормам загального права.

Та українські мислителі XV–XVIII століть, йдучи загальною фарватері сучасної їм європейської політико-правової думки і практики апології старих законів, часом випереджали західні постулати. Скажімо, слідом за гуманістами Ю. Дрогобичем (Котермак Георгій, 1450–1494), П. Русиним (1470–1517), Лукашем з Нового Мяста (?–1542), Мартином з Журавиць (XVI століття)¹ майже

¹ Українські гуманісти епохи Відродження. Т. 1–2. – К., 1996.

за 100 років до Г. Гроція та Т. Гоббса на ґрунті давньогрецької думки, особливо вчення софістів старшого і молодшого покоління та Аристотеля, і сучасно йому практики «шляхетської демократії» розпочав дослідження природних прав людини С. Оріховський (Роксолан, 1513–1566). У творах «Про природне право», «Квікунс, тобто взірець устрою Польської держави», «Життя і смерть Яна Тарновського», «Напучення польському королеві Сігізмунду-Августу» він, як і стародавні вчителі, доводив, що істинним, досконалим для людей є лише їхнє природне право. І саме воно має стати уконституційованою базою для сучасних законів, які досить часто протистоять природі, справедливості, мають тенденцію до штучності, помилковості, умовності, швидкоплинності, тимчасовості. У цих же працях С. Оріховський висловив геніальну догадку про поділ влади між монархом (королем), парламентом (радою) і народом. Монарх у мислителя – це розум, парламент – душа, а народ – тіло суспільства. Вони взаємопереплетені між собою і існувати окремо не можуть: тіло без душі мертво, душа без розуму недієздатна, розум без душі бездиханий, тіло без розуму – порожнеча, душа без тіла спустошена, розум без тіла знедолений.

Сучасниками С. Оріховського були ще два вихідці з етнічних українських земель, які зробили вагомий внесок у вітчизняну політико-правову думку взагалі і зокрема – у поступове створення доктрини держави як цивілізованого порядку та права як суворо ієрархічної системи норм, де нижчі за юридичною силою норми мають виходити з вищих за юридичною силою і відповідати їм. Йдеться про І. Пересвєтова (дати життя і смерті не встановлені) та А. Курбського (1528–1583).

Перший з них ще за малолітства великого князя Івана Грозного, у 1539 році, переїхав до Москви. Тут він почав викладати правові і політичні ідеї, рукопис яких передав у 1549 році вже 19-річному першому російському царю, який правив поки за допомогою неофіційного уряду – Добірної ради і накопичував політичний досвід. Як свідчить подальша практика, думки І. Пересвєтова справили найсильніший вплив і на самого московського самодержця, і на правовий статус українських земель, що залишались у володінні Кремля.

Політичний ідеал мислителя – сильна централізована монархія на чолі з всевладним царем-самодержцем, який безжалісно винищує зрадників-бояр, котрі перетворились у своїй масі на «лінивих багатіїв», забули про інтереси держави, забезпечують лише власні меркантильні потреби, «багатіють від сліз і крові християнської», «брешуть Богу і Государю», погрузли у міжосібних сварках, не захищають «правду» батьків, християнську віру і «думку царську відбирають». У зв'язку з цим І. Пересвєтов радить царю всіх бояр «вогнем спалювати та інші люті смерті їм давати», а політичну опору знайти в молодому дворянстві, яке самодержцю необхідно всіляко підтримувати і жалувати, «яко батьку дітей своїх».

І. Пересвєтов – противник рабства, яке ніколи не знаходило підтримку в «народних конституціях» русів. Він пропонує Івану Грозному видати новий Судебник, реорганізувати місцеве управління, утворити постійну могутню ар-

мію, провести судову реформу, скасувати систему кормлінь, ліквідувати практику кабали щодо дворян, повести рішучу боротьбу з хабарництвом, побудувати сильний, але чесний державний апарат. У галузі зовнішньої політики І. Пересветов орієнтував молодого царя на негайне підкорення Казанського ханства¹. Крок за кроком Іван Грозний реалізовував майже всі ідеї мислителя у правовій і політичній практиці «всея Русі».

Нашадак старовинного давньоукраїнського роду князь А. Курбський головні свої державотворчі ідеї формулював не у Москві, а на українській Волині, у Ковелі. Але враховуючи те, що вони були спрямовані теж на адресу Івана Грозного, його можна вважати одним із концептуальних засновників доктрини необхідності оборони як «козацького імунітету», так і російського конституціоналізму. Основні концепції А. Курбського (обмежена монархія, створення станово-представницького органу, поділ влади між монархом, парламентом і урядом, неухильне дотримання міфічного суспільного договору, уконституційованого у пам'яті поколінь, «законності» нових законів, гуманність законодавця, визнання природних прав людини і необхідності повної відповідності їм позитивного поточного права, боротьба з тиранією і т. ін.) були розвинуті згодом і українськими, і російськими мислителями. Але А. Курбський став першим, хто сказав жорстокому російському самодержцю: «Цар... повинен шукати доброї і корисної поради не тільки у радників, але й у всенародних людей»². Саме завдяки таким настановам, які залишили після себе А. Курбський, його однодумець Максим Грек та інші, у XVI столітті в Росії в умовах абсолютної монархії почав функціонувати Земський собор, а в Україні – Гетьманщині збереглись демократичні традиції у вигляді «фольклорної конституції» пращурів і практично не було допущено свавілля абсолютизму.

Чимало зусиль доклав князь для розвінчування самодержця як «звіра» і «сина сатани», а Кремля – як «збіговища пройдисвітів і неуків з купи гною». А. Курбський відкидав ідеї Івана Грозного щодо нероздільності, повноти і боговстановленості самодержавної царської влади, не сприймав його звинувачення у вчиненні з його боку не тільки державного злочину у вигляді зради вітчизні, а й святотатства, засуджував прагнення царя до розгрому боярства та присвоєння ним права на свавільні масові страти «изменников».

Ідеал А. Курбського – монархія, обмежена виборним станово-представницьким органом у вигляді «всенародних людей», який разом з урядом безпосередньо турбується про дотримання законності у країні. Таким чином, волинський князь близько підійшов до ідеї поділу влади і став своєрідним фундатором протоідеї парламентаризму. Окрім того, А. Курбський виявив себе прихильником природно-правових доктрин, скасування жорстоких законів, захисником

¹ Ржигга В.Ф. И.С. Пересветов – публицист XVI века. – М., 1908; Коваленский М. Московская политическая литература XVI века. – СПб, 1914; Мироненко О.М. Права і свободи людини у російських політичних доктринах. – К., 1995.

² Курбский А.М. История о великом князе Московском. – СПб., 1913. – С. 54–55.

давньоруської традиції верховенства праведних законів, права члена органу «все-народних людей» на від'їзд з країни у випадку його розбіжностей з царем, права бояр на феодалні вольності тощо. Князь зробив свій внесок у поширення на Україні давньоруських і давньоримських правових і політичних ідей, у захист прав православних, в організацію роботи Острозької академії, у розвиток вітчизняного книгодрукування. У той же час А. Курбський виступав не проти деспотизму і тиранії взагалі, а лише конкретно проти їх застосування Іваном Грозним, залишався переконаним прихильником режиму сильної централізованої влади, відверто заперечував права мусульман, іудеїв, протестантів на власну віру, не визнавав рівноправності давньоукраїнської мови.

Значний внесок у світську національну політико-правову думку в другій половині XVI століття зробила заснована у 1576 році відомим державним і громадським діячем К. Острозьким школа у м. Острозі, яку сучасники і нащадки називали ще й лицеем, колегією або академією. Сам князь неодноразово подавав до польського короля і польського сенату супліки (прошення) про надання козакам необхідних прав і свобод на основі уконституційованих у пам'яті поколінь стародавніх прав і вольностей. За прикладом К. Острозького надсилали такі супліки і самі запорожці. У 1581 році в Острозькій друкарні видатний книговидавець І. Федоров надрукував Біблію східнослов'янською мовою, головним редактором якої став перший ректор Острозької школи (саме він називав її академією) Г. Смотрицький (?–1594) – поет-гуманіст, якого можна вважати одним із засновників світської полемічної літератури. У трактатах «Ключ царства небесного», «Календар римський новий» він самовіддано виступав на захист звичаєвих «козацьких конституцій» від войовничих нападок католиків та єзуїтів. Спираючись на гуманістичне вчення М. Кузанського, батькові ідеї людинолюбства розвивав М. Смотрицький (1572–1633) – вже вихованець Острозької школи, видатний український письменник, філолог і освітянський діяч, автор знаменитого підручника «Грамматика слов'янська», яка мала вирішальний вплив на становлення церковнослов'янської ритуальної мови в Україні, Росії, Білорусії, Сербії, Хорватії, стала настільною книгою багатьох поколінь. Свої погляди на людину, її права і свободи М. Смотрицький виклав у полемічному творі «Тренос» («Плач»), який було надруковано у 1610 році. Людина у М. Смотрицького – це мікрокосмос, тобто частина Всесвіту-макрокосмосу, глибоко віруюча істота, яка водночас з вірою прагне до знань, до ствердження особистих прав і вольностей. Але найкращий стан індивіда – це покіра і терпіння, засновані на відомих християнських догматах. Світська влада повинна стояти вище церковної, а аристократи не можуть зловживати владою над підданими. У творі нещадній критиці піддається та частина української шляхетської верхівки, яка, прийнявши уніатство чи католицизм, відверто зрадила вірі і законам батьків, їх православній «благодаті», «правді» пращурів.

Традиції здорового консерватизму стосовно стародавніх прав і вольностей, їх оборони від порушень з боку «ляцької» Речі Посполитої розвивали й інші слухачі Острозької школи. Визначним поетом-гуманістом увійшов в історію її вихованець, автор віршованої «Хронології», що побачила світ у Острозькій друкарні

у 1581 році, А. Римша (1550–1595). Вчення про велич і священне призначення людини у житті розробляли випусники-полемісти В. Малюшицький (Суразький), Д. Наливайко, Кипріян та ін. Брат Д. Наливайка С. Наливайко (1560–1597) виношував проект створення окремої козацької території між Бугом і Дністром, що можна вважати препозицією ідеї української національної державності.

Після смерті К. Острозького у 1608 році діяльність створеної ним школи поступово відтісняється відкритим у місті єзуїтським колегіумом. Останній, як й інші єзуїтські духовно-просвітні заклади, багато зробив для нищення ще молодих «козацьких конституцій», перетягування до католицької віри не лише православних, а й уніатів, латинізації та полонізації населення, за що їх категорично не сприймали козацькі верховоди, та й самі козаки. Але з єзуїтських шкіл-колегій вийшло чимало визначних українських політичних діячів і мислителів.

Замістьську єзуїтську академію закінчив і К. Сакович (1578–1647), який згодом замінив М. Смотрицького на посаді ректора Київської братської школи. У віршах, присвячених П. Сагайдачному і запорізьким козакам, К. Сакович підкреслює швидкоплинність людського життя і тому закликає поспішати творити добрі справи у політиці, науці, просвітництві. Відчувається прекрасна обізнаність К. Саковича з грецькою античною літературою. Звертаючись до особистості, К. Сакович робить акцент на природній рівності людей, славить їх вольності, які й надалі повинні розвиватись у нових законах, а останні – не суперечити природному праву і божественним постулатам, закріпленим у звичаях русів. У кращих гуманістичних традиціях мислитель ідеалізує мужність, освіченість, готовність відстоювати інтереси народу та інші найвищі моральні якості людини.

У середині і другій половині XVIII століття чимало зробили для концептуальної оборони менталітетних правових традицій козацтва автори Острозького (від 1500 до 1636 року), Львівського (1498–1649), Хмельницького (1636–1650), Густинського (XI–XVI століття), Межигірського (1608–1700) літописів і вихованці Києво-Могилянської колегії. Літописці, поступово звільняючись від церковно-релігійної оболонки, з позицій патріотизму, людинолюбства та інколи навіть вільнодумства викладали найважливіші події на Україні, описували козацько-селянські війни, боротьбу всередині релігійних течій, політичне, правове, культурне життя, зовнішньо-політичне й економічне становище України, прищеплювали любов до народних звичаїв тощо. На жаль, із зазначених літописів відоме лише ім'я автора Львівського (М. Гунашевський) та, з деякими припущеннями, Густинського (З. Копистенський) і Межигірського (І. Кошаківський).

Починаючи з 1648 року «козацький імунітет» стрімко збагачували гетьманські статті-конституції, універсали та інші документи конституційного спрямування. Хоча ідея незалежності України була сформульована набагато пізніше, деякі її обриси можна зустріти у Білоцерківському універсалі (1648) Б. Хмельницького (1595–1657), де гетьман, на відміну від попередників з духовного і світського стану, говорить про своїх підданих не як про «російський» чи «польський» народ, а робить акцент на відокремленості «малоросіян», «народа Малоросійського» від поляків, «лядських» мешканців і навіть вживає вираз «кому

из вас любима целость отчизны вашей Украины-Малороссийской». Але концептуальна невизначеність кінцевої мети Гетьманщини, поняття «незалежність» стояли на перешкоді у політичних пошуках Б. Хмельницького, були причиною суперечностей в його поглядах. Вже у січні 1654 року у присязі на вірність царкві він називає Київ батьківщиною російського самодержця, а Малу Русь – його гніздом, яке вічно належатиме і служитиме великому російському государеві. Не зважаючи на заповіт Б. Хмельницького всім козакам ніколи не відступати від присяги на вірність Росії, його наступники заклики гетьмана не дотримувались.

У першій третині XVIII століття концептуальна база захисту «козацьких конституцій» збагатилась завдяки літописам вихованців Києво-Могилянської академії – Самовидця (1702), Г. Грабянки (1710), С. Величка (1728)¹. Приділяючи головну увагу народно-визвольній війні 1648–1654 років і боротьбі проти шляхетської Польщі, Кримського ханства та султанської Туреччини, названі літописці у той же час акцентувались на боротьбі козаків за природні права людини, прагнули концептуально обґрунтувати такі права, відстояти козацьку вольність. Якщо генеральний підскарбій Р. Ракушка-Романовський (Ракущенко, 1623–1703), якого вважають ймовірним Самовидцем, спираючись на правові традиції, відстоює станові привілеї верхівки суспільства, переконливо ганьбить зрадливість козацької старшини, але не досить прихильно ставиться до боротьби пригнічених верств населення за свої права і свободи, то Гадяцький полковник Григорій Грабянка (?–1738), взявши на озброєння «народну конституцію» русів, в одному з найяскравіших і найцінніших творів літописання порушує проблему вольностей народу та індивіда більш широко.

Порівнюючи Б. Хмельницького, який «Малу Росію від щонайтяжчого ярма людського козацькою мужністю вивільнив», з біблейським Мойсеєм та іншими найважливішими світовими діячами, Грабянка виходить з позицій рівності на родів світу взагалі, доводить, що «наша вітчизна від них своїми ратними трудами ну просто ніяк не різниться», засуджує похоті людські, що «ведуть до воєнної війни ведуть до розпаду царств і до спустошення краю». Червоною ниткою крізь літопис проходить думка, що народ руський завжди свободи добивався, а польськможновладці «своєю волею нам різні права і всякі свободи дарували і тільки щоб повніше і в кінець постановою права наші визначити, з дня на день, : години на годину відкладали... і намір цей так і лишився невиконаним». На першому етапі визвольної війни 1648–1654 років становий поділ населення України було дещо порушено: селяни змішались з козаками, шляхта – з військовою старшиною, духівництво – з міщанами тощо. Ось чому в літопису Г. Грабянки йдеться здебільшого про права і вольності народу, а не окремих його верств хоча в деяких місцях літописець все ж таки виокремлює права і повинності самого трудового люду, які стоять осторонь від привілеїв гетьмана і старшини. Іншими словами, Грабянку можна вважати одним з творців доктрини необхідності збереження, зміцнення й захисту саме загальнокозацьких потреб і інтересів.

¹⁴ Літопис Самовидця. – К., 1971; Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки – К., 1992; Літопис Самійла Величка. У 2-х т. – К., 1991.

Ще яскравіше їх відображав «правдешній Малої Росії син», «брат і слуга всіх співвітчизників», «канцелярист генеральної військової гетьманської канцелярії війська Запорізького» Самуїл Величко (1670–1728). Відштовхуючись від відомої концепції (спочатку права божественні, а потім права природні), літописець обґрунтовує причини козацько-польських змагань 1648–1654 років і право народу на «справедливу і святу війну» проти національного гноблення. З розповіді начебто випливає схема ієрархії правових норм: на верхівці – права божественні, нижче – права природні, які мають відповідати божественним, ще нижче – права, створені людьми, які підпорядковуються і не можуть вступати у суперечність ані з правами природними, ані з правами божественними. Як свідчить увесь текст літопису, автор дотримується найгуманістичніших поглядів щодо інших народів, у т.ч. і поляків, і татар, тобто ворогів козацтва того часу. В цьому проявляється така риса літописця, як людинолюбство, повага до рівності і братерства народів світу.

С. Величко з широкою любов'ю описує «козацьку конституцію», демократичний устрій Запорізької Січі, де кожний козак був вільним, мав рівне право голосу на зібраннях. Його ідеал, окрім Б. Хмельницького, – Іван Сірко. До інших гетьманів, кошових і полковників, які дбали перш за все про особисті інтереси, про власний добробут і привілеї, він ставився без відчутних симпатій. Розуміння загальної справедливості дістає вияв у літописця в огиді до збагачення, владолюбства, корисливості, до гегемонізму, до міжусобної боротьби, що врешті-решт призвела до Руїни. Як виразник інтересів середнього козацтва С. Величко закликає до справедливості і «загального добра», урівняння у правах козаків і шляхти, до поміркованості у наданні привілеїв козацькій старшині, до щирої любові до своєї вітчизни і свого народу. Разом з тим він виступає за «чистоту» козацьких лав від людей «нижчого сорту» – посполитих з числа черні, винокурів, дейнеків, будників та ін.

Концептуально насичену характеристику природного права як стрижня і «фольклорних конституцій» русів, і недоторканності козацьких прав і вольностей дав у трактатах «Філософія Аристотелева» та «Громадська політика», котрі побачили світ у середині XVIII століття, вихованець Києво-Могилянської академії (згодом її викладач і префект) М. Козачинський (1699–1755). Він широко використовував при цьому головні праці «п'ятого отця церкви» Фоми Аквінського – «Сума теології», «Сума проти язичників» і особливо трактат «Про правління государів». Природні, права за М. Козачинським, – це природні закони, вкладені Богом в серце людей. Але над природними правами особистості є вічний закон, тобто божественний розум, який розташовується вище природних законів, але не може їм суперечити. Природне право – це частина природи людини, відображення у ній вічного закону, тобто законів природи взагалі, які підвладні для сприйняття розумом людини. Людські закони, на жаль, можуть не співпадати з природними, а то й суперечити їм. Вони поділяються на цивільні (громадські) і канонічні (церковні). Недосконалість людських законів може виправляти божественний закон. Слідом за Аристоте-

лем і Фомою Аквінським М. Козачинський виправдовує і соціальну нерівність, вважаючи її природним станом суспільства. Одним з перших в українській літературі порушує він проблему права народів (*jus gentium*), загальнонародного права, проводить класифікацію війн, виокремлюючи серед них війни зовнішні, війни внутрішні, війни громадянські, війни оборонні, війни агресивні тощо.

Аналізуючи духовні джерела оборони менталітетних традицій «козацьких конституцій» XVII–XVIII століть, треба враховувати і такий історичний факт, як перебування абсолютної більшості населення і території України у складі Російської імперії. Це об'єктивно обумовило те, що багато суто українських мислителів, тобто етнічних українців, мешкали і створювали препозиційні витоки майбутньої конституційної юстиції у Петербурзі, Москві, інших містах Росії, а чимало етнічних росіян писали твори та викладали свої концептуальні міркування з цієї проблеми на Київщині, Слобожанщині, Катеринославщині, Полтавщині, Чернігівщині, Поділлі та в інших регіонах України. Саме тому поділ конституціоналістської і парламентської думки періоду, що розглядається, на суто українську чи суто російську неможливий і має явно штучний характер. Етнічні росіяни справляли великий вплив на розвиток демократичного мислення етнічних українців, а етнічні українці насичували своїми енциклопедичними знаннями етнічних росіян. Коріння багатьох мислителів належать однаковою мірою і Україні, і Росії. Чимало українців повністю русифікувались і перетворились на переконаних українофобів. Багато росіян зукраїнізувались і стали більшими патріотами України, ніж її власні сини. Значною мірою те, що сказано про росіян, стосується і деяких вчених і політичних діячів іншого етнічного походження, зокрема поляків, молдаван, білорусів, які мешкали і творили на Україні.

Після І. Пересвєтова та А. Курбського, вже за доби Олексія Михайловича, Петра І, Анни Іоанівни, Єлизавети Петрівни російську науку, в т. ч. і теорію державотворення, у Москві та Петербурзі просували вихованці і викладачі Києво-Могилянської академії Є. Славинецький, А. Сатановський, І. Гізель, І. Галятовський, Л. Баранович, С. Полоцький, С. Яворський, Ф. Прокопович. Вони та інші вихідці з України чимало зробили для створення концепції «Кондицій», якими Верховна таємна рада не тільки обмежувала владу Анни Іоанівни щодо вирішення питань війни і миру, встановлення податків, присвоювання військових звань вище полковника, надавання чи відбирання маєтків у дворянства, зведення у придворні чини, витрат державних доходів, а й перетворювалась на щось подібне до свого англійського аналога, тобто перебирала на себе повноваження своєрідного конституційного нагляду за відповідністю актів імператриці звичаєвому і правовому багажу минулого.

У той же час українські вчені у Петербурзі мали можливість для особистого озброєння ідеями провідника імператорського кабінету міністрів, канцлера, президента Колегії іноземних справ князя О. Черкаського, який і очолював дворянську опозицію «верховників» імператриці. В його конституційному проєкті детально вимальовувалась процедура законотворчості, заснована на менталітетних «конституційних» російських традиціях та досвіді сучасного йому євро-

пейського парламентаризму, доводилась нездатність Анни Іоанівни щодо творення нею самою «сумнівних» законів, необхідність колегіальної розробки законопроектів як гарантії їх відповідності принципу «праведності» тощо¹.

Катерина II, яка прийшла до влади багато в чому за допомогою гетьмана К. Розумовського, відразу виявила йому свою «вдячність», відкинувши проект глухівського перекладача С. Дівовича «Розмова Великоросії з Малоросією», в якому досить обережно порушувались питання відновлення відносної незалежності України, колишніх козацьких прав і вольностей, закріплених у гетьманських статтях-конституціях, визнання спадкоємності посад гетьмана, влада якого обмежувалась би і контролювалась Старшинською радою, тобто парламентською представницькою установою. Через два роки під тиском імператриці склав свої повноваження і сам К. Розумовський. Згодом така ж доля спіткала і міністра закордонних справ українця О. Безбородька.

Але й за доби Катерини II інтелектуальну еліту Петербургу поповнюють славетний представник полтавського козачого роду, слухач Києво-Могилянської академії, юрист, філософ, історик, математик, фізик, член останньої Малоросійської колегії Я. Козельський, син ніжинського міщанина, засновник російської юриспруденції, перший вітчизняний доктор і професор права С. Десницький; випускник Києво-Могилянської академії, професор філософії і словесних наук, письменник і видавець, статс-секретар Катерини II Г. Козицький; ще один вихованець Київської академії, юрист, філософ, богослов, письменник, перекладач, представник української шляхти при Комісії для створення проекту нового уложення Катерини II В. Золотницький, ад'юнкт, згодом почесний член Петербурзької АН, колезький радник, науковий і політичний діяч М. Мотоніс та багато інших українських вчених, які збагачували концептуальну скарбницю знань про демократію і конституціоналізм, про закони і правила законотворення.

Вчення Я. Козельського та С. Десницького справило величезний вплив на концепцію «законної монархії», у розробці якої разом з російським графом М. Паніним брали безпосередню участь фаворити Катерини II з числа українців – Г. Козицький, В. Золотницький, І. Хмельницький, В. Рубан, П. Завадський, М. Мотоніс та ін. Головні ідеї доктрини «законної монархії» вміщені в обширному документі з 526 статей, відомому в історії під назвою «Наказ Комісії для створення проекту нового уложення»². Цей проект не порушував засад абсолютної монархії, але робив значний крок вперед порівняно з минулою організацією державної влади в Росії. «Наказ» передбачав підвищення ролі «законного» закону в імперії, вдосконалення законодавчої праці, окреслював завдання кодифікації законодавства, порушував питання законодавчої техніки і цим самим, хоч і залишився на папері, сприяв розвиткові теорії і практики парламентаризму і конституціоналізму у Російській імперії, у т. ч. і на українських землях, протягом багатьох десятиліть привертая увагу мислителів до проблеми конституційності законів при розробці ними проектів конституційної монархії чи республіки.

¹ Див.: Две записки Татищева // Утро. – М., 1859. – С. 375–378.

² Катерина II. Наказ. – СПб., 1907.

Відбувались такі концептуальні зрушення на фоні грубого нехтування Катериною II конституційної «октройки» України багатьох своїх попередників – від царя Олексія Михайловича до імператриці Єлизавети Петрівни, тобто дарованих ними Війську Запорізькому уконституційованих у жалуваних грамотах та гетьманських статтях 1654, 1669, 1672, 1674, 1687, 1709, 1728 років¹ прав і вольностей. Саме Катерина II поставила крапку на будь-яких ознаках державності України, чим увійшла в історію українського конституціоналізму, вітчизняної конституційної юстиції як найзухваліший порушник конституційних положень.

Останній сплеск уже колективного міркування Ради старшин, спрямованого саме на захист «козацьких конституцій», відновлення їх чинності, хоча б часткового відродження «козацького імунітету», стався у грудні 1763 року. Старшинський з'їзд у документі на ім'я Катерини II під назвою «Прохання малоросійського шляхетства і старшин разом з гетьманом про відновлення різних колишніх старовинних прав Малоросії» ставив питання про відновлення прав на вільне обрання гетьмана, узаконення щорічного скликання Генеральних рад у вигляді сеймів, запровадження вищого козацького трибуналу, виведення російських військ з Гетьманщини, поширення табелю про ранги на козацьку старшину, повернення Війську Запорізькому всіх відлучених від нього територій, відновлення митниць на кордонах з Росією, відшкодування боргів за побори і утримання російської армії тощо. Але «Прохання» не врятували, а, навпаки, прискорили остаточне знищення «козацьких конституцій».

Через кілька місяців Гетьманщину у черговий раз було повернуто до відання Сенату, місце гетьмана і Ради старшини начебто посіла Друга Малоросійська колегія з чотирьох українців і чотирьох росіян, але насправді одноособово правив Україною і всім козацьким військом граф П.Румянцев-Задунайський на підставі спеціальної таємної постанови «просвіченої імператриці». Це тривало до 1786 року, коли автономію Лівобережної України було скасовано остаточно. Український конституціоналізм і вітчизняний парламентаризм як практика припинили своє існування, і у XIX–на початку XX століть продовжували еволюціонізувати лише як ідеологія та рух. У ході такої еволюції висувались і вже більш досконалі проекти оборони майбутніх конституційних принципів і норм від «неправедних» законів.

Оцінюючи ж у цілому теоретичні здобутки вітчизняних мислителів за станом на кінець існування Війська Запорізького, треба визнати, що богословські й світські концепції консервації менталітетних морально-етичних настанов, захисту правового багажу минулого, охорони староруської «правди і благодаті», апології «козацьких конституцій», відповідності нових законів традиціям пращурів, як і загалом український конституціоналізм, подолали етап не досить виразних міфічних уявлень, активно використали біблійні та патристичні догмати, постулати деяких різновидів християнства переважно православного спря-

¹ Статті-конституції «гетьманів-зрадників» Ю. Хмельницького та І. Брюховецького, тобто Переяславські (1659), Батуринські (1663) і Московські (1665), були офіційно скасовані Глухівськими конституціями 1669 року.

мування і «завмерли» на етапі формування філософського підходу до політичних і правових процесів та інститутів, тобто на етапі, далекому від втілення принципу верховенства конституції, але прикрашеному окремими зародками раціоналістичних інтерпретацій державного ладу, процесу законотворення, оборони конституційних норм і принципів, їх недоторканності, рятування від «поганих» законів.

Незважаючи на те, що українські мислителі XVII–XVIII століть непогано знали давньогрецькі політико-теоретичні конструкції священності легендарного суспільного договору, незайманості природних і божественних прав, необхідності боротьби з «несурйозними» законами, їх повної відповідності зазначеним договорам і правам, досягнення західно-європейської ліберальної думки і практики створення прямих попередників органів політичного, судового і квазісудового конституційного нагляду і контролю, вони все ж не змогли поки що піднятися до рівня логіко-понятійного аналізу відповідних політико-правових інститутів і політико-правових процесів, не кажучи вже про впровадження емпірико-теоретичного підходу до їх вивчення. Все це обумовлено об'єктивними причинами, особливостями еволюції національних політико-правових вчень, найголовнішими з яких були розшматування етнічних українських земель і тривала бездержавність.

Така трансформація думки відбувалась на загальносвітовому фоні прискорення темпів еволюції конституціоналізму і парларментаризму, що відбилося на практиці державотворення не лише у низці перших у світі писаних хартій – конституцій автономних володінь британської корони, а й у закладенні піонерських цеглин у концептуальний фундамент і, власне, саму будівлю новітньої конституційної юстиції у вигляді «Інституцій» Е. Кока і англо-саксонської моделі конституційного контролю.

Над випуском працювали:

Галина Сурначова

Олена Пазенко

Анатолій Довбня

Вікторія Зарецька

Геннадій Хижняк

Здано до складання 06.07.99. Підписано до друку 20.07.99

Папір офсетний. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 4,87.

Умовн. друк. арк. 6,45. Наклад 1 000 прим. Зам. 2577.

Віддруковано у видавництві «Київська правда», вул. Маршала Гречка, 13.
